

Zeventig jaar s&d

‘Opvoeding tot strijdbare democratie’ — dat was de opdracht die de redactie van *Socialisme en Democratie* voor zichzelf formuleerde in het eerste nummer, dat verscheen op 7 januari 1939. s&d was de opvolger van *De Socialistische Gids*. Onder leiding van de strenge analyticus W.A. Bongers was die uitgave uitgegroeid tot een kaderblad van wetenschappelijke signatuur, maar de formule was uitgewerkt.

Met een nieuw beginselprogramma had de SDAP in 1937 afscheid genomen van haar klassieke marxistische uitgangspunten. Een jonge generatie socialisten haalde hiermee de vruchten van hun nijvere vernieuwingsstreven binnen. Voortaan zouden socialisme en democratie hand in hand gaan. Bovendien zou de SDAP behalve arbeiders ook andere groepen moeten aanspreken — met name uit de middenklasse. Aan het uitdiepen en uitdragen van het democratisch socialisme wilde s&d, met de geestdriftige Willem Banning als voorman, een bijdrage leveren.

De belofte van het ‘uitdiepen’ werd in de anderhalve jaargang vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog al meteen waargemaakt met vele doorwrochte artikelen — niet alleen over economie (de crisis!) en politiek in binnen- en buitenland (met de opkomst van het fascisme als kernthema), maar ook over cultuur, geschiedenis en democratisch-socialistische zelfdefinitie. Intussen kwam van het verbreden van het draagvlak voor de SDAP door het ‘uitdragen’ van het gedachtegoed weinig terecht, zo constateert de historicus Ed Jonker in een uitgebreide jubileumuitgave uit 1989. In het verzuilde Nederland was dat streven dan ook bepaald ambitieus.

In 1946 keerde s&d terug, nu onder auspiciën van de Partij van de Arbeid. Tegenover Bannings romantische kijk op het socialisme — in 1955 zwaaide hij af als redacteur — stelden

denkers als Joop den Uyl en Jacques de Kadt een meer rationele benadering. In de jaren die volgden zou s&d bij uitstek een intellectueel platform blijven, maar altijd mét aandacht voor politieke actualiteit.

Op processen van meningsvorming binnen de PvdA had Den Uyl een specifieke visie die hij in 1987 in een polemieek met Koos Vorrink zo zou omschrijven: het kwam er niet op aan mensen voor te lichten, maar hen in te lichten. Dat motto heeft aan zeggingskracht niet ingeboet. Nog altijd passeert in s&d een grote variëteit aan thema’s de revue — waarbij de zelfdefinitie van wat gaandeweg weer sociaal-democratie is gaan heten belangrijk blijft, zoals dit nummer over de PvdA als ‘spagaat-partij’ weer eens onderstreept. Bij de beoordeling van kopij wil de redactie de kracht van de argumentatie zwaarder laten wegen dan de opinie van de auteur als zodanig.

Een reëel gevaar — zeker gezien de voortgezette de-radicalisering van de PvdA door de decennia heen, met hier en daar een ‘eruptie van radicaliteit’ (Jonker) — is dat bij die redactionele afwegingen de balans tussen het politieke en het wetenschappelijke verstoord raakt.

In 1996 hield de journalist H.J. Schoo een voordracht voor de redactie waarin hij stelde dat er in s&d ‘politieker’ moest worden geargumentteerd: ‘verstatelijkt eenheidsdenken’ van naar sofisme neigende ‘deskundigen’ moest worden uitgebannen (s&d 1996/6). Waar individuele en maatschappelijke keuzeprocessen in het geding waren, dienden die belicht te worden — en niet vermeende wetmatigheden als modernisering, mondialisering en individualisering.

Die waarschuwing blijft het overdenken waard.

MARE FABER
Eindredacteur s&d

Kats, 21 mei 2009

Beste lezer,

De bevolkingsgroei, het klimaatprobleem, de schaarste aan grondstoffen, de economische crisis — wij staan in de wereld voor grote, niet te vermijden opdrachten. Wat betekent dat voor mensen, ook hier in Nederland, die zich met elkaar moeten verbinden om gehoord te kunnen worden? En wat betekent dat voor de manier waarop de Partij van de Arbeid georganiseerd is?

Als mensen zich gezamenlijk uitspreken, kunnen zij veel bereiken. Een voorbeeld uit het Zeeuwse land. Laatst stond ik met een groep strijdmakkers op de zeedijk om te vieren dat het kabinet besloten had om langs de Westerschelde geen dijken door te breken en om buitendijks schorren en slikken te ontwikkelen. Jaren hadden we, met steun van vier op de vijf Zeeuwen, gestreden tegen ambtenaren, politici, wetenschappers, organisaties en instituties die ons voorhielden dat ontpolderen moest van de Europese Commissie, ‘van Brussel’. Tegenmacht won van overmacht: de Tweede Kamer verbond aan het streven naar economische ontwikkeling (via het wegnemen van drempels in de vaargeul van de Westerschelde) maatregelen voor natuurontwikkeling en veiligheid. Dertien jaar had onze strijd tegen de ontpolderplannen geduurd. Nu was het eind goed, al goed.

4 Is de PvdA, zoals sommigen beweren, een verzuurde club van oude, blanke mannen en vrouwen die het over het algemeen goed getroffen hebben in het leven? Zijn wij, leden van die partij, niet meer in staat helder te maken wat de droom is van de sociaal-democratie? Of kunnen we dat wel? Wat is die droom dan en wie is er nog ontvankelijk voor?

Zelf ben ik gevormd in de Belgische socialistische traditie, in de schaduw van Piet Vermeylen, de oud-minister van Justitie, Karel van Miert, de Europese inspirator, Phillipe Mourreaux, Frans-talig Brusselaar en vakbondsleider Georges

Debunne. Die laatste leerde me in een aantal gesprekken over het heldere principe van macht en tegenmacht, over de noodzaak om samen op te trekken voor wie alleen geen stem krijgt. Van Paul Goossens, mijn hoofdredacteur bij het dagblad *De Morgen*, leerde ik dat je elke autoriteit scherp moet controleren: ‘*De Morgen* trapt je een geweten.’

De vraag is nu: hoe organiseer je de basis van de samenleving, een sociale beweging, tegen de achtergrond van trends als individualisering, internationalisering en privatisering van publieke diensten? Welk perspectief biedt de PvdA aan mensen met zorgen en angsten die zich niet vertegenwoordigd weten? Niets doen, of door innerlijke verdeeldheid geen keuzes maken, zal ertoe leiden dat nationalistische bewegingen worden gevoed.

De sociaal-democratie kan bezwaarlijk een discours over emancipatie en volksverheffing volhouden en zich intussen enkel oprichten tijdens verbitterde ledenvergaderingen om de samenstelling van een kieslijst voor de gemeenteraad vast te stellen. Bij dit soort gelegenheden lijkt continuïteit van de macht een doel te zijn dat alle middelen heiligt, tot het kleineren van tegenstanders aan toe.

Het moet en het kan echt anders. De PvdA moet de moed hebben om zich herkenbaar op te stellen. Juist *vanwege* Europeanisering en mondiaalising moet het devies daarbij zijn: niet van bovenaf besturen, maar van onderaf organiseren. ‘Oh, dat lukt niet...’, hoor ik partijgenoten al mopperen. ‘Mensen zijn zo individualistisch, die willen niks meer samen.’ Wie dit soort opmerkingen maakt, moet inzien dat hij zich richt op de verkeerde mensen, althans voor zover het de sociaal-democratie betreft.

De organisatie van tegenmacht kan niet alleen een antwoord bieden op de binnen de sociaal-democratie immer aanwezige bestuurlijke reflex, maar vooral ook het draagvlak voor de partij verbreden. Een politieke partij is meer dan een leverancier voor politieke functionarissen. De PvdA zou zich op lokaal niveau of anders tenminste in regionaal

INTERVENTIE

verband kunnen ontwikkelen als lerende partij, informerende partij, luisterende partij, volkspartij, solidaire partij, Europese en internationale partij.

Een politieke beweging die zich op die manier openstelt wordt voor veel meer mensen aantrekkelijk. Nieuwe leden hoeven zich niet direct op te maken voor een functie als bestuurder of volksvertegenwoordiger. De PvdA zou op jongeren minder als een gesloten blok overkomen en toegankelijker blijken voor mensen die zich engageren met een bepaalde maatschappelijke kwestie. Een ander belangrijk effect van een verbreding van de politieke organisatie zou zijn dat leden zich op een meer herkenbare en minder beladen manier kunnen verhouden tot partijgenoten die politieke functies bekleden. Zij zouden de tegenmacht binnen de partij beter inhoud en richting kunnen geven en bestuurders of volksvertegenwoordigers eerlijk hun mening kunnen geven, zonder — zoals mij herhaaldelijk is overkomen — te worden uitgesloten of geïntimideerd.

Mijn advies aan u, beste lezer: twijfel nooit aan de rode droom, met hoeveel cijfers wetenschappers ook proberen te bewijzen dat het geen zin meer heeft om die te formuleren. Aanvaard geen dogma's, blijf zoeken naar oplossingen en argumenten — en op een dag zult ook u daar staan op de dijk, op de zeedijk.

Wees groet,

Jan Schuurman Hess

De markt van licht en warmte

De Partij van de Arbeid heeft onlangs bij monde van Wouter Bos laten weten dat de hoogtijdagen van de marktwerking voorbij zijn. De sociaal-democraten doen niet meer mee aan de mode van de markt. Het klinkt stoer, maar de praktijk is weerbarstig. De marktwerking in de zorg — of het nu om de vraag- of de aanbodskant gaat — gaat in alle hybriditeit verder. En ook de energievoorziening wordt verder de markt opgejaagd.

Gemeentelijke en provinciale bestuurders willen hun energiebedrijf verkopen, niet alleen omdat ze eigenlijk geen idee meer hebben welke publieke belangen zij als aandeelhouders zouden moeten vertegenwoordigen, maar ook omdat ze met de opbrengst ervan mooie dingen kunnen doen voor de mensen. Voormalig Tweede-Kamerlid Ferd Crone pleitte nog voor behoud van een minderheidsaandeel van overheden, partijvoorzitter Lillianne Ploumen sms-te naar de betrokken PvdA-bestuurders — alles tevergeefs. Met NUON en Essent gaan opnieuw twee bedrijven uit de voormalige nutssector in buitenlandse handen over.

Is dat erg? Er worden op het ogenblik heel wat krokodillentranen geplengd over het verlies aan publieke zeggenschap. Maar nog niet zo lang geleden vonden velen in de politiek en de beleids-wereld het een erg goed idee om de energievoorziening, die rond de vorige eeuwwisseling aan de markt was onttrokken, weer aan de markt terug te geven. Het privatiserings- en marktstreven werd bovendien van harte aanbevolen door een flink aantal vertegenwoordigers van de economische wetenschap, die zich op dit gebied steeds meer hebben ontpopt als de gebedsgenezers van de Nederlandse economie.

Natuurlijk: er was in 1996 een Europese richtlijn voor de energiesector vastgesteld, die liberalisering van de markt beoogde. Maar Nederland stelde zich wel erg snel als het über-beste jongetje van de klas op, door buitengewoon voortvarend een volledig liberaliseringsprogramma in gang te zetten. Het gevecht op de valreep over het publieke eigendom en beheer van het net werd schijnbaar in het voordeel van de publieke zaak beslist, maar had per saldo het tegenovergestelde effect. Van begin af aan was duidelijk dat dit beleid tot uitverkoop van de Nederlandse parels van publieke dienstverlening aan grote internationale spelers zou leiden. En aldus geschiedde.

Dat de nutsbedrijven van licht en warmte worden uitverkocht is inderdaad erg — zelfs vno-ncw is daar inmiddels van doordrongen. Niet voor niets zijn deze bedrijven ooit in de publieke sfeer gebracht. Er zijn publieke belangen in het geding, die niet door de markt kunnen worden gewaar-

INTERVENTIE

borgd. Maar juist deze publieke belangen zijn in het debat over de toekomst van onze energiesector volstrekt onvoldoende aan de orde geweest — een punt waarop Marc Chavannes, als een eenzame guerillastrijder, in zijn zaterdagse ‘Opklaringen’ in *NRC Handelsblad* regelmatig heeft gewezen.

Om welke publieke belangen gaat het? Allereerst om de toegankelijkheid voor alle inwoners van Nederland tot een betrouwbare en betaalbare stroomvoorziening. Onder de nieuwe verhoudingen zal de spreekwoordelijke ‘weduwe in Appelscha’ evenmin van het net worden losgekoppeld als in de oude situatie. Maar of de internationalisering van de stroomvoorziening de consument veel voordelen zal brengen werd en wordt door verstandige waarnemers betwijfeld. Even belangrijk zijn twee andere publieke belangen: de zekerheid van onze stroomvoorziening op langere termijn en de duurzaamheid van de geleverde stroom.

Al in een eerder stadium van de liberalisering van de energiesector wees Selinde Biesheuvel van de TU Delft in *Het Financieele Dagblad* op de risico’s op het gebied van leveringszekerheid. De overheid, zo meende zij in 2001, heeft onvoldoende instrumenten om deze te garanderen. De registratie die de overheid zichzelf destijds toebedacht kent ernstige beperkingen: ‘Zonder acteurs die voldoende in het stuk investeren, wordt het lastig registreren. Het doek zal niet vallen, maar de elektriciteitsvoorziening in Nederland kan wel eens een matig toneelstuk worden.’ Kees Wiechers van Essent drukte zich nog scherper uit: ‘In een vrije markt zouden contracten gehonoreerd moeten worden, maar als er moeilijkheden zijn gaat toch het eigen belang voor. Als er bijvoorbeeld meer stroom nodig is in Duitsland wordt daar eerst voor gezorgd en kan er een tekort ontstaan in Nederland. Hetzelfde kan met de invoer uit België en Frankrijk gebeuren’, zo liet hij in 2002 aan *NRC Handelsblad* weten. Bij de liberalisering van de energiesector zijn de nationale publieke belangen, tamelijk cruciaal waar het om een strategisch goed als energie gaat, nauwelijks aan bod geweest. Uit angst voor een overdreven Oranje-gevoel als het om onze economie gaat? Dat zou volkomen ten onrechte zijn.

Een derde publiek belang dat zwaar weegt in de energiesector is de milieu-politieke doelstelling: duurzaamheid van de energievoorziening. Ook op dit punt bestaan gereede twijfels met betrekking tot het liberaliseringsproces. Buitengewoon verontrustend waren de woorden die Mark Frequin, directeur-generaal Energie en Telecom bij het ministerie van Economische Zaken, in mei van dit jaar uitsprak bij de presentatie van de resultaten van een onderzoek naar de opvattingen van Nederlandse burgers over privatisering. Duurzame energie, zo luidde zijn stelling, zal niet vanzelf uit de markt voortkomen. Overheidsinterventie is essentieel om milieudoelstellingen te halen.

In 1999 schreven de wetenschappers Hakvoort en Biesheuvel: ‘In de haast om de marktwerkingstrein vooral niet te missen, is geen zorgvuldige analyse gemaakt van de specifieke voor- en nadelen van liberalisering van de electriciteitssector. Het lijkt of men meer naar de tekortkomingen van het oude systeem heeft gekeken dan naar de risico’s van het nieuwe.’ Hun woorden blijven onverkort geldig. Ik vrees dat we een nuchtere conclusie moeten trekken: deze slag hebben we verloren. Maar de sociaal-democratie kan het er niet bij laten zitten. Vanaf nu moeten we een energiepolitiek ontwikkelen waarin het publieke belang tot zijn recht komt. Dat betekent: afscheid nemen van de doorgesloten liberaliseringspolitiek, opnieuw publieke energiebedrijven oprichten en in samenwerking met bewoners initiatieven nemen voor kleinschalige, duurzame energieopwekking (lering trekkend uit lokale projecten die al lopen). Laten we, kortom, vasthouden aan de klassieke nutsfunctie van de energievoorziening.

FRANS BECKER

Adjunct-directeur Wiardi Beckman Stichting

Vechten voor geld

Op 23 oktober 2008 debatteerde de Tweede Kamer over de inzet van private militaire bedrijven in buitenlandse conflictgebieden. Ter tafel lag een kritisch rapport van de Adviesraad Internationale

INTERVENTIE

Vraagstukken (AIV) uit december 2007. De reacties daarop vanuit zowel kabinet als Kamer waren opmerkelijk lauw.

Marktdenken op het terrein van de meest basale van alle overheidstaken — uitoefening van het geweldsmonopolie — is niet zonder risico's. De laatste tijd is veel gezegd en geschreven over activiteiten van het Amerikaanse bedrijf Blackwater (tegenwoordig 'Xe' geheten), waarvan verschillende werknemers zich voor de rechter moeten verantwoorden voor aanklachten die variëren van moord tot wapensmokkel. Minder bekend is dat ook de Nederlandse overheid militaire bedrijven onder contract heeft staan. Zo is de beveiliging van de buitenring van de legerbases Tarin Kowt en Deh Rawood en die van de Nederlandse ambassade in Kabul in handen van private partijen. De beveiliging van de aanvoer van voedsel en brandstof wordt zelfs uitgevoerd door subgecontracteerde bedrijven, waarop de Nederlandse overheid geen enkele invloed heeft.

Het voornoemde AIV-rapport, tot stand gekomen onder leiding van Relus ter Beek, bespreekt politieke, juridische en ethische aspecten van de inzet van private militaire bedrijven. Geconstateerd wordt, om te beginnen, een ernstig gebrek aan transparantie. De omvang van de militaire markt is onduidelijk, zowel in personele als in financiële zin. Alleen al hierom is helder dat bedrijfseconomische argumenten voor de inzet van militaire bedrijven geen hout snijden: kostenvoordelen kunnen niet worden bewezen. Daarnaast spelen er verschillende fundamentele problemen die voortvloeien uit de relatie tussen krijgsmacht en bedrijf. Zo staat voor de krijgsmacht het slagen van de militaire missie voorop, terwijl bedrijven in de eerste plaats de belangen van hun aandeelhouders dienen. Het personeel van deze bedrijven maakt geen deel uit van de militaire commandostructuur, wat vragen oproept over de toepasbaarheid van het humanitaire oorlogsrecht. Gevangengenomen contractanten zullen bijvoorbeeld niet kunnen rekenen op de status van krijgsgevangene.

Door Nederland gecontracteerde bedrijven zijn, voor zover bekend, nog niet betrokken geweest bij geweldsincidenten. Wanneer dit wel zou gebeuren en de wet wordt overtreden, dan zou sprake

kunnen zijn van straffeloosheid voor de dader en rechteloosheid voor het slachtoffer, waarschuwt de AIV. Nederlandse militairen en contractanten kunnen worden berecht volgens het Nederlandse strafrecht. Voor buitenlandse contractanten geldt echter dat zij onder het strafrecht van het land van nationaliteit vallen en dat het Nederlandse strafrecht alleen toepasbaar is bij verdenking van bijvoorbeeld foltering. In de praktijk blijken lokale contractanten die handelen 'in functie' vaak immuun voor hun nationale strafrecht.

In zijn schriftelijke reactie op het AIV-advies d.d. 20 juni 2008 wijst het kabinet het voorstel om de drempel voor staatsaansprakelijkheid te verlagen af. Die keuze lijkt eerder ingegeven te zijn door politieke motieven dan door een juiste interpretatie van het geldende internationale recht. De regel luidt dat wanneer een bedrijf of persoon gemachtigd is elementen van staatsgezag uit te oefenen, schendingen van het internationale recht die in deze context plaatsvinden toe te schrijven zijn aan het contracterende land. De gedachte hierachter is duidelijk: taken kunnen geprivatiseerd worden, verantwoordelijkheden niet.

Uit het debat in de Tweede Kamer over het AIV-advies vloeiden geen beleidsaanpassingen voort. Het gebrek aan visie was teleurstellend. Kennelijk is het marktdenken in de politiek zo dominant geworden dat het voor velen moeilijk is weerstand te bieden aan argumenten van efficiëntie en kostenbesparing, zelfs als de onderbouwing daarvan wankel is. Vanwege het grote gebrek aan transparantie en verantwoording bij de uitbesteding van gewapende taken aan private militaire bedrijven zou de Kamer moeten pleiten voor het stopzetten hiervan. Als dit niet haalbaar blijkt omdat de minister er niet aan wil — bij hem berust de zeggenschap over de private contracten die Defensie sluit — dient de Kamer het initiatief te nemen om via wet- en regelgeving de accountability-gap te verkleinen en de transparantie rondom de inzet van dit soort bedrijven te vergroten.

RUBEN ZANDVLIET

Student internationaal recht te Leiden en stuurgroep lid van het PvdA Juristennetwerk

Leren in de stad

Op 21 april jl. hield Lodewijk Asscher, wethouder en loco-burgemeester van Amsterdam, de derde in een nieuwe reeks zogeheten Amsterdamlezingen aan de UvA. Zijn doel: '(...) een ideaal proberen te formuleren voor deze historische Europese stad onder condities van mondialisering en voortgaande migratie.' Zijn betoog mondde uit in een roep om daadkracht: 'Het multiculturele drama verdiept zich en verergert alleen maar als we onze instellingen (onderwijs, zorg, arbeidsmarkt) niet daadwerkelijk openstellen voor iedereen.'

Bevlogen vertelde Asscher over Sarah al Amrani, een meisje uit het stadsdeel Geuzenveld, nummer één van haar vmbo-klas, dat stage had gelopen op het stadhuis en toen voor het eerst van haar leven op het Waterlooplein kwam. Zoveel 'oude gebouwen' had ze nog nooit bij elkaar gezien. Wat ze het mooiste vond aan haar stage, had Asscher haar gevraagd. Het antwoord: 'Dat ik er helemaal bij hoorde.'

In de media hebben vooral Asschers uitspraken over een verbod op neef/nicht-huwelijken de aandacht getrokken. Veel minder respons kwam er op zijn rake woorden over onderwijs — een van de terreinen waarvoor hij als wethouder bestuurlijke verantwoordelijkheid draagt. Zijn analyse stemt niet vrolijk: het onderwijs biedt onze kinderen niet datgene waar zij recht op hebben. 'Waarom leer je niet op al onze scholen goed lezen en schrijven? Waarom leer je niet op al onze scholen goed rekenen? Waarom leer je niet op al onze scholen wat burgerschap inhoudt? Steeds belangrijker in onze geglobaliseerde en gedigitaliseerde wereld. Waarom worden goede leerkrachten niet beter beloond? Waarom worden goede leerkrachten die het verschil tussen als en dan en hun en hen niet hebben geleerd, niet bijgeschoold? Waarom worden schoolleiders niet beter ondersteund?'

Amsterdam kent volgens de inspectie 48 zwakke basisscholen, een derde van het totaal. Asscher veronderstelt dat ook niet alle scholen voor voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs

goed genoeg zijn. Wat is hier aan de hand? In de kern zit het 'm, denkt hij, in een versplintering van verantwoordelijkheden: 'Niemand kan het onderwijssysteem aan omdat het te groot is geworden. Het probleem is te groot om verantwoordelijkheid voor te nemen.' Asscher zegt te willen streven naar meer uitmuntende scholen — van gymnasia tot en met vmbo's. Scholen horen leerlingen tot zo groot mogelijke hoogten op te stuwen: 'Onderwijs is nog steeds dé manier om je te ontwikkelen en je omhoog te werken.'

Tot zover de woorden van de wethouder. In het Amsterdamse onderwijs gaat 1 miljard euro aan overheidsgeld om, maar de gemeente heeft over de besteding van dat geld bar weinig te zeggen. Het onderwijs is op afstand van de overheid gezet. De scholen hebben eigen bestuurders en raden van toezicht. Sommige onderwijsorganisaties zijn zo groot dat de bestuurders ervan hun eigen schoolleiders nauwelijks kennen. Bij besprekingen met het onderwijsveld zit Asscher vooral met die bestuurders aan tafel. Hij heeft ideeën, idealen. Die kan hij prachtig verwoorden, maar hij moet ze realiseren met mensen die zo hun eigen hobby's hebben. Op praktisch vlak staat hij eigenlijk met lege handen omdat hij niet over de centen gaat en de meeste macht bij de schoolbesturen ligt. Dat is behoorlijk pijnlijk, zeker omdat de gemiddelde burger hém erop afrekenet als het onderwijs onder de maat is.

Met gemeentelijke onderwijs gelden kan de wethouder enigszins bijsturen. Tot nu toe lag de focus daarbij op kinderen die overlast geven of vroegtijdig de school verlaten. Met het oog op die problematiek subsidieert de gemeente schoolmaatschappelijk werk, schuldhulpverlening en anti-agressietrainingen. Voor getalenteerde jongeren als Sarah al Amrani — Asscher merkt op dat zij, als zij ergens anders in de stad was geboren en met een andere etniciteit, waarschijnlijk op het vwo was terechtgekomen — zijn echter heel andere maatregelen nodig. Voor hen moeten we uitdagende activiteiten organiseren: stedelijke en landelijke debattoernooien, sportwedstrijden, leesbevorderingsprojecten. Medewerkers van scholen zouden daar tijd en financiële middelen

INTERVENTIE

voor moeten krijgen. De wethouder van onderwijs kan betrokken docenten en gemotiveerde leerlingen stimuleren, hij hoeft echt niet alleen maar met bestuurders aan tafel te zitten.

Sarah al Amrani kreeg dankzij haar stage eindelijk het gevoel erbij te horen. Dat ideaal kan Lodewijk Asscher, gedreven als hij is, ook voor andere jongeren helpen realiseren.

EVELIEN POLTER

Beleidsmedewerker bij een mbo-instelling

Bij het verkeerde eind (2)

In s&d 2009/4 betoogt Arie de Jong, voorzitter van het PvdA-gewest Zuid-Holland, dat de versterking van de ledendemocratie in de PvdA via de introductie van spreek- en stemrecht voor individuele leden op partijcongressen 'mogelijk als effect [heeft] dat een meer bestuurlijke insteek wordt gekozen'. De oorzaak: de oververtegenwoordiging van (voormalige) wethouders en raadsleden op de congresribunes. In s&d 2009/5 reageert partijvoorzitter Lilliane Ploumen. Zij probeert aan de hand van cijfers te bewijzen dat Arie de Jong ongelijk had, maar wie de door haar aangehaalde cijfers doorrekent, moet tot de conclusie komen dat De Jong juist gelijk heeft!

Ploumen rekent ons voor dat van de 1194 personen die zich aanmeldden voor de eerste helft van het congres van 14 en 15 maart 2009 er 382 een bestuurlijke functie op landelijk, provinciaal of gemeentelijk niveau hadden. Nog eens 224 leden waren actief als congresafgevaardigde, 95 als co-afgevaardigde. 'Dat betekent', schrijft ze, dubbel functies met opzet buiten beschouwing latend, 'dat er naast de afgevaardigden en co-afgevaardigden meer dan 460 "gewone" leden aanwezig zijn geweest'. Waarom er 'meer dan 460' staat weet ik niet. Waarom niet gewoon 493 opgeschreven? Ik zal voor de rest van het verhaal de leden zonder bestuurlijke functie en de categorie 'overig' dan ook maar gewoon bij elkaar optellen.

Nu is het ontegenzeggelijk waar dat 812 (dat wil zeggen: 493 + 224 + 95) meer is dan 382. Er waren dus op dit congres meer PvdA-leden zónder bestuurlijke functie aanwezig dan leden mét zo'n functie (68% versus 32%). Maar betekent dat dat hier sprake was van evenredige vertegenwoordiging? Natuurlijk niet! Kijk ter vergelijking eens naar Groningen, mijn eigen stad: daar bekleedt niet 32% maar 1,9% van de PvdA-leden een functie als volksvertegenwoordiger of bestuurder. Verdisconteren we het verschijnsel dubbel functies (lees: bestuurders die ook congresafgevaardigde zijn), dan vallen de congrescijfers nog schever uit.

	Aantal	Percentage	
Afgevaardigden	Congresafgevaardigden	224	18,7%
	Co-afgevaardigden	95	8,0%
Individuele stemgerechtigden	Leden met een bestuurlijke functie	382	32,0%
	Leden zonder bestuurlijke functie	meer dan 460	minimaal 38,5%
	Overig	minder dan 33	maximaal 2,8%
TOTAAL	1194	100%	

Signatuur van leden geregistreerd voor het PvdA-congres van 14 maart 2009.

Bron: cijfers partijbureau (zoals geciteerd door Lilliane Ploumen in s&d 2009/5).

INTERVENTIE

Niets wijst erop dat er in de nabije toekomst veel grotere aantallen ‘gewone’ leden naar partijcongressen zullen komen dan tot op heden het geval is. Kortom, Arie de Jong heeft gewoon gelijk als hij constateert dat door de introductie van het nieuwe spreek- en stelsysteem op onze partijcongressen de invloed van individuele raadsleden, wethouders, burgemeesters, statenleden en gedeputeerden naar verhouding is toegenomen. Het doel, gewone leden meer invloed geven, is juist verder weg komen te liggen.

Voor zover Lilliane Ploumen dit erkent, lijkt ze het weg te wuiven; opgetogen verkondigt ze dat het partijlidmaatschap sowieso de allerhoogste functie is die er bestaat in de PvdA. Haar redenering stelt mij teleur. Natuurlijk zijn de leden op papier de baas in de vereniging, maar iedereen met enig begrip van hoe democratie werkt weet dat de macht in grote democratische verenigingen ongelijk is verdeeld. Sommigen zitten dicht bij de top dan anderen. Sommigen zijn gelijkzamer dan anderen. Die mensen hebben nu eenmaal meer te zeggen. Omdat ik congresafgevaardigde en actief ben in de afdeling Groningen heb ik meer invloed dan het gemiddelde lid van mijn afdeling. Op een ledenvergadering moet ik echter van goeden huize komen, wil ik een discussie winnen van een wethouder of een raadslid. Daar is ook best iets voor te zeggen — we hebben die mensen aangesteld omdat we hen vertrouwen — maar het is wel een gegeven:

bestuurders zijn gelijkzamer dan gewone leden.

Dat merk je ook als ze op een partijcongres het woord krijgen. Ploumen rekent uit dat Job Cohen en Ahmed Aboutaleb op 14 maart gemiddeld net zo lang aan het woord waren als andere leden. Akkoord, maar dan nog: twee minuten Job Cohen legt meer gewicht in de schaal dan een betoog van een kwartier door bijvoorbeeld een willekeurige PvdA-parlementariër en dat kwartier is weer indrukwekkender dan een vol uur Jan R. Lunsing — zelfs als ik eens een keer niet zou stikken van de zenuwen omdat ik op het hoogste podium iets mag zeggen. Laten we dat ruiterlijk erkennen, als roden onder elkaar.

Ik stel daarom vast dat de introductie van spreek- en stemrecht voor individuele leden op het partijcongres als een mislukt experiment moet worden beschouwd. Laten we terugkeren naar het oude systeem: dat is eenvoudiger, het kost minder tijd en het legt meer macht bij de afdelingen. Daarbovenop kunnen we vast wel aanvullende manieren verzinnen om via internet (onder strakke regie s.v.p.!) en via regionale voorcongressen leden ruim de gelegenheid te geven om deel te nemen aan discussies binnen de Partij van de Arbeid.

Democratie draait om debat, niet om stemmen.

JAN R. LUNSING

Congresafgevaardigde PvdA-afdeling Groningen

‘Dat is een tragiek geweest, hoor’

Strijd en partijcultuur in de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij

Een historicus die wil doorgronden waarom het in de SDAP soms flink kon knetteren, moet meer blootleggen dan directe ideologische of politieke oorzaken alleen, meent Adriaan van Veldhuizen. De partijcultuur is een niet te verwaarlozen factor. Wie die in de analyse betreft ‘... zal zowel de intensiteit van saamhorigheid als de hevigheid van conflicten beter begrijpen’.

ADRIAAN VAN VELDHUIZEN

‘Met genoeg konstateer ik dat deze geheele discussie zoo onpersoonlijk is geweest. Van der Goes zeide: het is ons alleen te doen niet om de persoon, maar om de zaak. Gij hebt dat in den afgelopen zomer niet altijd bedacht. Misschien kunt gij u nog nader verklaren daarover, opdat het mij weer mogelijk zou zijn, u als vriend de hand te drukken. Dan zal alle persoonlijkheid er uit zijn. (Luid applaus.)’¹

Vrijwel iedere politieke partij staat zo nu en dan in de belangstelling vanwege interne conflicten. Omdat vuile was niet buiten moet blijven hangen, gaan partijen het liefst snel over tot de orde van de dag. Dat is best te begrijpen. Minder vanzelfsprekend is dat er naar de dieperliggende oorzaken van interne ruzies weinig historisch

onderzoek is gedaan. Historici beperkten zich tot nu toe vooral tot het bestuderen van de organisatorische, ideologische en politieke aanleidingen voor conflicten. In dit artikel wordt een poging gedaan om ook enkele culturele factoren — zoals tradities, sfeer, gewoonten en omgangsvormen² — die achter interne conflicten schuilgaan te onderzoeken. De partijcultuur van de belangrijkste voorloper van de PvdA, de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP), staat daarbij centraal.

Aan de hand van drie voorbeelden — de oprichting van de partij in 1894, het Deventer Schisma van 1909 en de afsplitsing van de Onafhankelijke Socialistische Partij in 1932 — maak ik duidelijk dat interne conflicten binnen de SDAP ten dele voortkwamen uit allerlei informele aspecten van het partijleven. Het betreft hier, respectievelijk, de wisselwerking tussen sociabiliteit en politiek, de leerstellingheid van de partijleden in de omgang met hun ideologie en het antihiërarchisch denken binnen de SDAP.

11

Over de auteur Adriaan van Veldhuizen is redacteur van S&D

Noten zie pagina 18

Een exercitie als deze is natuurlijk eerst en vooral om historische redenen interessant, maar het zou kunnen dat de oogst ervan ook op de hedendaagse politiek een nieuw licht werpt. Al zullen conflicten binnen de Partij van de Arbeid vandaag de dag niet exact dezelfde oorzaken hebben als die binnen de SDAP, het kan nooit kwaad om aspecten van de partijcultuur scherp in het oog te houden.

SOCIABILITEIT EN POLITIEK

Toen de SDAP in 1894 werd opgericht had het begrip 'politieke partij' nauwelijks een positief precedent in Nederland. 'Partijchap' werd in de negentiende eeuw voornamelijk met ruzies en conflicten geassocieerd: het landsbestuur vormde idealiter een eenheid en partijen hoorden daarin niet thuis. In de loop van de negentiende eeuw begon het beeld langzaam te veranderen. In Duitsland waren de ervaringen met groepen die zich partijen noemden vanaf de jaren zestig positief en in 1879 zag Nederlands

Persoonlijke banden werden van groot belang geacht — ze waren het cement van de organisatie

eerste georganiseerde politieke partij het licht: de Antirevolutionaire Partij (ARP). Vooralsnog was 'partij' synoniem voor 'groep' of 'gezelschap', niet voor het type organisatie zoals wij dat tegenwoordig kennen.

12

Tijdens de oprichtingsvergadering van de SDAP stelde Frank van der Goes voor om een 'vereniging' op te richten.³ Daarmee verwees hij naar de verenigingen die de sociaal-democratie in Nederland hadden verspreid.⁴ Maar niet iedereen was het met hem eens. Anderen prefererden een 'bond' of een 'partij'. Door uiteindelijk te kiezen voor 'partij' zetten de oprichters zich af tegen het verleden. Ze benadrukten dat hun gezelschap iets anders was dan een sociaal-

democratische vereniging en vooral iets anders dan de Sociaal Democratische Bond (SDB), de club waarvan de meeste aanwezigen tot op dat moment lid waren. Omdat de SDB zich tegen de parlementaire politiek had gekeerd, was hij voor socialisten die parlementaire deelname en kiesrecht bleven nastreven onaantrekkelijk geworden. Gebruik van het woord 'partij' was een uitstekende manier om dit contrast aan te duiden. Of zoals medeoprichter Henri van Kol zei: '(...) dat men van de anderen in het vervolg zal spreken van "de Bond" en van deze zaak van "de Partij"'.⁵

Hoe anders de SDAP in inhoudelijk opzicht ook mocht zijn, qua omgangsvormen leek ze nog sterk op de bond en op de sociaal-democratische verenigingen die daarin waren opgegaan. Verenigingen concentreerden zich op doelen als drank- en slavernijbestrijding, maar behalve medestrijders vonden leden er ook sociale contacten, ontspanning en een groepsgevoel.⁶ Ook binnen de SDB spraken mensen vooral in termen van 'vrienden' over elkaar.⁷ Persoonlijke banden werden van groot belang geacht; ze waren het cement van de organisatie. Dat is duidelijk terug te zien in de archieven die socialisten hebben nagelaten. Veel meer dan over de landelijke politiek, schreven ze over de relatie tot hun voorgangers en de verhoudingen binnen de bond.⁸

Mede vanwege het vanzelfsprekende belang van vriendschapsbanden binnen de bond, verliep de oprichting van de SDAP nogal dramatisch. Aan de scheiding tussen SDB en SDAP lag een politiek conflict ten grondslag, maar ook spanningen in de persoonlijke verhoudingen speelden een rol van betekenis. Tussen SDB-leider Ferdinand Domela Nieuwenhuis en zijn trouwe volgelingen enerzijds en de oprichters van de SDAP anderzijds waren ruzies ontstaan die het domein van de politiek ontstegen. De groepen vielen elkaar persoonlijk aan; beschuldigingen van corruptie, onbetrouwbaarheid en onvriendschappelijkheid waren aan de orde van de dag. In deze interne strijd raakte men diep beledigd door wat 'het verraad van vriend-

schapsbanden' werd genoemd.⁹ Dergelijke gevoelens zorgden ervoor dat de scheidingskwestie grenzeloos escaleerde.

Zo schreef Pieter Jelles Troelstra vlak voor de oprichting van de SDAP over Domela Nieuwenhuis: 'De weergalozе ijdelheid van Domela Nieuwenhuis, zijn vaak geniepigе valse manier, om personen wier populariteit hij duchtte, verdacht te maken, de grote troep meelopers; steeds gereed om met slijk te werpen hen, die door den verwenden demagoog in de ban waren gedaan, — ziet daar de zovele donkere machten waartegen men in de partij te strijden had.'¹⁰ Deze woorden typeren de periode waarin diverse samenwerkingsverbanden, die onder de noemer van vriendschap waren gestart, in ruzie eindigden. Toen Willem Vliegen de Sociaal-Democratische Bond verliet, beschuldigde anarchist Tjerk Luitjes hem niet voor niets van 'een verbreking van een oude vriendschapsband'.¹¹

Politiek en sociabiliteit lagen dicht bij elkaar. Wilde de SDAP een succes worden, dan moesten er nieuwe vriendschappen gesmeed worden. Vooral Henri van Kol deed zijn best om het onderlinge vertrouwen te versterken.¹² Dat was geen makkelijke opgave, alleen al vanwege een aan het socialisme inherente spanning: waar de wetenschappelijke leer betrekking had op de arbeidersklasse, trok de beweging niet alleen laaggeschoolden aan, maar ook veel intellectuelen die zich met de onderste klassen van de samenleving bezighielden. Aldus bracht het socialisme ontmoetingen tussen verschillende bevolkingslagen tot stand. Deze situatie werd in de partijcultuur van de SDAP weerspiegeld.

Vergeleken met buitenlandse zusterpartijen had de SDAP een relatief grote aanhang onder hoger opgeleiden.¹³ Circa 70% van de leden was arbeider.¹⁴ Dit percentage is hoog in vergelijking met andere Nederlandse parlementaire organisaties rond 1900, maar laag in vergelijking met arbeiderspartijen in andere landen. In het begin hadden arbeiders en intellectuelen er moeite mee om samen deel uit te maken van een verenigingsstructuur. Van oudsher waren hun levenssferen gescheiden geweest en nu werd

er plotseling kameraadschappelijkheid verwacht. Wederzijds wantrouwen was het gevolg. Vlak voor de oprichting van de SDAP schreef de Rotterdamse arbeider Helsdingen bijvoorbeeld: 'Wij moeten (...) zorgen, en dat stel ik als voorwaarde, dat een Van der Goes en een Polak buiten het zaakje blijven. Hoe minder Heeren hoe liever.'¹⁵ Het conflict tussen heren en arbeiders bleef met enige regelmaat de kop op steken. De 'klassenstrijd binnen de arbeiderspartij' lag altijd op de loer, zo is weleens gezegd.¹⁶

Toch groeide er een breekbaar vertrouwen dat de klassen oversteeg. Toen vriendschappen eenmaal gesloten werden, leidde dat tot een bijzondere vorm van sociabiliteit. Daarin waren zowel typische arbeiders-elementen te herkennen als zaken uit het herenmilieu. Zo schreven arbeiders elkaar brieven met 'Amice' in de aanhef, destijds niet erg gebruikelijk.¹⁷ Bij toespraken werd er ondertussen voor gezorgd dat ook laaggeschoolden de boodschap konden begrijpen. De twee leefwerelden kwamen ook letterlijk samen, blijkt uit de aandacht die

De 'klassenstrijd binnen de arbeiderspartij' lag altijd op de loer

uitging naar 'gezellige avonden' en de interesse die men voor elkaars privéleven toonde. Leden betitelden elkaar als vriend, zo blijkt ook uit Troelstra's *Gedenkschriften*, waarin hij ruim 45 'goede vrienden' binnen de beweging aanwijst.¹⁸

Politiek en vriendschap vormden in de sociaal-democratische partijcultuur een eenheid. Terwijl liberalen de politiek relativeerden vanuit ideologische overwegingen en confessionelen het geloof hadden om op terug te vallen, geloofden socialisten in maakbaarheid en vooruitgang — daarmee waren zij de meest politieke stroming van allemaal.¹⁹ Politiek was voor hen veel meer dan besturen, ritselen en regelen; socialistische politiek moest een droom

verwezenlijken, een gedeeld ideaal verwoorden. Het socialisme was, kortom, allesomvattend. Aansluiting bij de socialisten was zodoende geen vrijblijvendheid, maar een keuze die het hele leven diepgaand beïnvloedde en ook in de eigen omgeving weerstand kon oproepen. Eenvoudig partijgenootschap bestond daarom niet en van politieke kameraden werd ook persoonlijke vriendschap verwacht.

Die vriendschappen waren riskant. Het gevoel van persoonlijk verraad bij politieke conflicten maakte confrontaties onmiskenbaar een stuk venijniger. De januskop van politiek en vriendschap manifesteerde zich ook bij het Deventer Schisma van 1909. Zo schreef Willem Vliegen toen dat 'het niet zuiver principieel was, maar sterk met persoonlijke elementen vermengd, die zelfs nu en dan het principiële karakter van den strijd op den achtergrond drongen'.²⁰ En in 1932, toen de SDAP dreigde te scheuren, begon Floor Wibaut zijn pleidooi voor het behoud van de eenheid met de woorden 'Frank van der Goes, mijn vriend van vroeger, mijn vriend van nu, mijn vriend van altijd!'.²¹ Veel later zou Stan Poppe over die periode zeggen: 'Nou moest ik een andere weg, allerlei ouwe vrienden loslaten, dat is een tragiek geweest hoor'.²² Daarmee gebruikte Poppe bijna dezelfde woorden die Vliegen bij zijn afscheid van de SDP had gesproken: het 'loslaten van oude vrienden' viel zwaar.²³

HARDNEKKIGE LEERSTELLIGHEID

14 In 1902 zette een aantal revolutionaire partijleden kanttekeningen bij de parlementaire opstelling van partijleider Pieter Jelles Troelstra. Henriëtte Roland Holst en Pieter Wiedijk vonden hem te sterk geneigd tot het sluiten van compromissen bij de bespreking van de Schoolwet.²⁴ Na de spoorwegstaking van 1903 raakte Troelstra om dezelfde reden in opspraak. De eerste staking was een succes geworden, maar Troelstra was na afloop onduidelijk geweest over zijn steun aan een eventuele volgende staking. Hij zocht liever een parlementaire uitweg

voor conflicten tussen arbeiders en werkgevers dan de keiharde confrontatie aan te gaan. Dat lag buitengewoon gevoelig, omdat de eerste staking er juist voor had gezorgd dat anarchisten en parlementair socialisten na jaren weer eens samenwerkten. Met zijn openlijke twijfels blies Troelstra die samenwerking in feite op. Zijn koers had volgens Frank van der Goes en Herman Gorter niets meer met socialisme te maken. Ze waren diep teleurgesteld en verweten hem halfslachtige, nationalistische en onsocialistische politiek.

Voor zover hij dat al probeerde, slaagde Troelstra er niet in die verwijten te weerleggen. Hij bleef vasthouden aan zijn gematigde koers en stond niet open voor kritiek vanuit de linkerflank. Zodoende begonnen zich binnen de SDAP twee kampen af te tekenen: links stonden de mensen die wilden vasthouden aan het marxisme, rechts stonden de voorstanders van pragmatische parlementaire politiek. In 1905 kwam het regelmatig tot botsingen tussen de twee groepen. Ze streden over partijzaken zoals de benoeming van een hoofdredacteur van *Het Volk*, maar ook over politieke kwesties.

De partijleider moest het vaak persoonlijk ontgelden. Hij werd beschuldigd van machtszucht, paranoia, bekrompenheid en burgerlijkheid.²⁵ Troelstra zelf was niet minder fel en schreef venijnige artikelen in de partijpers over de marxisten. In 1906 lanceerde de partijleiding een congresmotie tegen het feit dat 'op zekere partijgenoten het stempel van beginselzwakheid, opportunisme, revisionisme, enz. wordt gedrukt door andere partijgenoten, die menen in het bijzonder bevoegd en verplicht te zijn om de partij te behoeden voor "verwatering"'.²⁶ Deze poging om de marxisten de mond te snoeren mocht niet baten. Zij gingen zich juist feller verzetten.

Dit deden zij eerst door dienst te weigeren voor besturen en organen binnen de partij. Vervolgens, in 1907, richtten zij het tijdschrift *De Tribune* op. Dat werd geleid door een groepje jonge marxisten dat radicaler was dan oudere marxisten zoals Gorter en Van der Goes en dat

bovendien niet bereid was in te binden.²⁷ De radicale marxisten publiceerden een aantal persoonlijke aanvallen op 'burgerman' Troelstra, die op zijn beurt weer van leer trok tegen alles wat marxistisch was.²⁸ De partij raakte gespleten. Dat zagen ook de afdelingen Dokkum, Lemmer en Krimpen aan de Lek, die hun teleurstelling over de gang van zaken overbrachten aan het partijbestuur.²⁹ Hoewel verschillende mensen — onder wie de oude marxisten — een poging deden om de eenheid terug te brengen, bleek een escalatie onafwendbaar. Eind

Conflicten werden gevoed door het bijna theologische karakter van het ideologische debat

1908 eisten Troelstra en zijn medestanders de opheffing van *De Tribune*. Toen dat niet gebeurde hoefden de tribunisten niet meer op coulance te rekenen. Op 13 en 14 februari 1909 werd de knoop doorgehakt en besloot het congres van Deventer David Wijnkoop, Jan Ceton en Willem van Ravesteijn uit de partij te zetten. Zij richtten niet veel later hun eigen sociaal-democratische partij op.³⁰

Voor de ontstane situatie valt niet één schuldige of oorzaak aan te wijzen. Net als in 1894 speelden er gelijktijdig verschillende persoonlijke en inhoudelijke conflicten. Die conflicten werden gevoed door iets anders: het bijna theologische karakter van het ideologische debat. In de socialistische beweging bestond een breed gedeeld idee dat zuiverheid van de leer van groot belang was. De voorstellingen van wat 'socialistische politiek' inhield liepen echter zeer uiteen. Van actieve partijleden werd verwacht dat zij zich mengden in dit debat. Alle actuele politieke vraagstukken, of het nu ging om de stakingskwestie, de achturedag of om bezuinigingen, werden uiteindelijk teruggebracht tot dezelfde vraag: wat is 'goed' socialisme? Met name de kwestie of men die vraag ook prag-

matisch mocht beantwoorden lag gevoelig. De worsteling met dit soort vragen en de roep om helderheid zijn niet alleen symptomen van ideologische vaagheid, maar ook van het belang van de leerstelling voor de partijcultuur. De discussie was eindeloos, maar men wilde ook niet stoppen.

Op de vraag naar het 'ware socialisme' was (en is) geen eenduidig antwoord te geven. De door Karl Marx beïnvloede socialistische ideologie legde een specifieke claim op de toekomst. Vanuit die theorie beloofden socialisten elkaar de hemel op aarde: ooit zou er een heilzaam komen waarin de problematiek van de armste klassen zou verdwijnen. Socialistenvonden elkaar in die toekomstvoorspelling en in hun waardering voor abstracte begrippen als gelijkheid, klassenstrijd, solidariteit en rechtvaardigheid. Over de te volgen route naar de toekomst en de acties die uit deze begrippen moesten voortvloeien, werd men het echter nooit eens. Dat werd in de periode voorafgaand aan 1909 goed duidelijk.

Binnen de partij bestonden over cruciale vraagstukken volstrekt tegenstrijdige opvattingen.³¹ Over de rol van de staat en de waarde van het parlement bijvoorbeeld hielden Troelstra en de marxisten er flink uiteenlopende meningen op na. Dat was onder andere te wijten aan de gefragmenteerde manier waarop ideologie de SDAP was binnengesijpeld. De SDAP-leiding richtte zich sterk op haar Duitse zusterpartij, de SPD. Het SPD-programma nam zij over. Maar individuele leden lieten zich ook door andere socialistische denkers inspireren. Rond 1900 werden zowel ideeën van de Duitse ideoloog Karl Kautsky als van diens tegenhanger Eduard Bernstein overgenomen.³² Zo kon het gebeuren dat mensen die zich allen op 'het socialisme' beriepen, in de praktijk verschillende politiek bedreven.

Het socialisme bood geen objectieve maatstaf voor politiek handelen. Dat leidde in combinatie met de leerstelling die heerste binnen de partij tot eindeloze debatten over de theologie van het socialisme. Dat gebeurde in een intellectueel

tijdschrift als *De Nieuwe Tijd*, maar ook op afdelingsniveau met marxistische scholingsavonden. Net zoals vriendschappen het politieke domein overstegen deed ook de leerstellingheid dat. Ideologische positiebepaling werd als iets heel persoonlijk ervaren. Botsingen daarover liepen vaak uit op ruzies waarin op de man werd gespeeld. De permanente worsteling met de leer leverde een levendige debatpartij op, maar dan wel een waarbinnen 'hechte vriendschappen werden verbroken en vijandschappen-voor-het-leven als paddestoelen uit den grond schoten'.³³

ANTIHIËRARCHISCH DENKEN

Op 22 februari 1928 verscheen in het sociaal-democratische dagblad *Het Volk* een pleidooi voor actualisatie van de klassenstrijd in de vorm van een open brief ondertekend door 227 personen.³⁴ Deze partijleden vroegen om meer aandacht voor oude beginselen en voor een nieuwe generatie sociaal-democraten. Een adequate reactie van het partijbestuur bleef uit en de ontevredenheid werd al snel via andere wegen gekanaliseerd.

Onder leiding van Piet Schmidt en Jacques de Kadt werd *De Socialist* opgericht, een blad dat plaats bood aan meer radicale socialistische opvattingen.³⁵ Deze relatief jonge partijleden predikten een revolutionair socialisme. Ze waren antimilitaristisch, pleitten voor de onafhankelijkheid van Indonesië, wilden minder samenwerken met de confessionelen en hadden een ander antwoord op de economische crisis van die tijd dan de partijleiding.³⁶

16 Toen deze leden eigen bijeenkomsten gingen organiseren en internationale samenwerking zochten, greep het partijbestuur in. Een 'partij in de partij' werd niet getolereerd. Het bestuur wist *De Socialist* na moeizame onderhandelingen te vervangen voor een gematigder blad: *De Sociaal-democraat*.³⁷ Maar ook dit blad werd direct het strijdtoneel van zowel een generatieconflict als een ideologisch geschil over de economische crisis.³⁸ Al in het tweede nummer stond een bijdrage die de interne problemen

van de SDAP aan de kaak stelde.³⁹ In de daarop volgende nummers trok Piet Schmidt flink van leer tegen het partijbestuur — waarin hij overigens zelf benoemd was om de lieve vrede te bewaren.

De tactiek ten aanzien van de economische crisis werd in de eerste vijf keer dat het blad verscheen op iedere pagina geheeld, vaak door verschillende auteurs. Er kwam ook weerwoord, bijvoorbeeld in een briefwisseling tussen partijbestuurder Albarda en criticus De Kadt. Nadat andere leden van het partijbestuur een artikel van Schmidt uit *De Sociaal-democraat* wisten te weren, stapte hij uit het partijbestuur. Samen met De Kadt richtte hij een nieuw blad op: *De Fakkel*. De kritiek werd kritischer dan ooit. Niet lang daarna schreef fractievoorzitter Albarda

Hoewel de socialistische beweging altijd 'grote mannen' heeft gekend, was geen van hen heilig of veilig voor kritiek

een stuk met de titel 'Dat kan niet!'. Hij betoogde dat de redacties van bladen van uitgeverij De Arbeiderspers onderlinge polemiek niet langer zouden moeten tolereren. Doordat leden zich steeds geroepen voelden om kritiek op elkaar en de partijleiding uit te oefenen, werden tegenstellingen steeds duidelijker geaccentueerd. Dat kon volgens Albarda niet de bedoeling van de bladen zijn.⁴⁰

Het artikel viel niet goed. Veel jonge leden beschouwden het als een oproep tot zelfcensuur. Een stroom van polemische reacties was het gevolg. Het partijbestuur publiceerde in dezelfde periode een brochure waarin de conflicten tamelijk eenzijdig besproken werden: *De partij in de crisis en de crisis in de partij: een woord van het partijbestuur aan de leden van de SDAP*.⁴¹ Ook hierop waren de reacties voorspelbaar. In *De Sociaal-democraat* verscheen direct een stuk van

Wijnand Romijn met als titel 'De partijleiding in crisis, en de crisis in de partijleiding.'

Tijdens een buitengewoon congres dat van 26 tot en met 28 maart 1932 in Haarlem werd gehouden, kwamen de conflicten tot een apotheose. Het partijbestuur verweet de nieuwe generatie communist te zijn, terwijl de jonge garde beweerde dat het partijbestuur niets deed voor de arbeiders. Uiteindelijk splitste een deel van de SDAP-leden zich af in de Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP). De 'partij in de partij' werd daarmee een nieuwe partij.

Met het vertrek van dit actieve gezelschap verstomde de kritiek binnen de SDAP niet. Er waren meer leden die zich miskend voelden door het partijbestuur. Hilda Verwey-Jonker bijvoorbeeld schreef in het najaar van 1932 een artikel waarin ze de partijleiding opriep zich te openen voor een nieuwe generatie.⁴² Verder wakkerde Willem Banning in deze dagen de discussie aan met zijn kritische stukken.⁴³ Ook 'gewone leden' bleven zich roeren. De eerste weken na de afscheiding van de OSP stond *De Sociaal-democraat* als vanouds vol met opmerkingen van kritische partijgenoten.

Deze korte schets geeft geen verklaring voor het conflict van 1932, maar laat wel iets anders zien: de enorme bereidheid onder de leden om deel te nemen aan partijdiscussies. Talloze leden klommen in de pen om het partijbestuur te bekritisieren of om kritische partijgenoten eens de waarheid te zeggen. De Kadt, Van der Goes, Verwey-Jonker, Banning, Beek en Romijn kunnen we in ideologisch opzicht onmogelijk op één hoop gooien, maar zij deelden wel een kritische houding. Daarin stonden ze niet alleen. In de partijpers verschenen talloze ingezonden stukken, het partijbestuur werd bestookt met brieven en op het congres van Haarlem voerden maar liefst 67 partijleden het woord over de diverse conflicten.⁴⁴

Hoewel de socialistische beweging altijd 'grote mannen' heeft gekend, was geen van hen heilig of veilig voor kritiek. De stem van de gewone man moest steeds te horen blijven en wanneer dat niet het geval was, werd er niet

voor teruggedeinsd om, pakweg, Albarda en Oudegeest met Mussolini en Stalin te vergelijken.⁴⁵ Waar men binnen andere partijen misschien geneigd was om de partijleiding soms klakkeloos te volgen, bestond er binnen de SDAP een buitengewoon kritische houding — niet alleen op landelijk niveau, maar ook binnen de

De bij tijden beklemmende omarming van het gelijkheids-ideaal heeft een zwaar stempel op de partijcultuur gedrukt

afdelingen. In Arnhem, Den Haag en Rotterdam werden in 1932 vergaderingen overgenomen door jonge revolutionaire partijleden.⁴⁶ Niet alleen partijleiders waren doelwit van kritiek; iedereen die zijn hoofd boven het maaiveld uitstak — en dat gebeurde regelmatig — kon reacties verwachten.

Socialisten hadden zich vanuit emancipatoire gedachten aangeleerd om voor hun eigen standpunt op te komen. Deze stelregel beperkte zich niet tot het politieke debat, ook binnen de partij werd zij onderscheidend. Vanuit ethisch perspectief was dat nastrevenswaardig, maar in de praktijk niet altijd even handig. Herhalingen van zetten, een verongelijkte toon, eindeloze vergaderingen (ook op het congres in Haarlem in 1932 duurde het tot één uur 's nachts⁴⁷) en forse irritaties waren het gevolg. De mogelijkheid om deel te nemen aan debatten was een verworvenheid die partijleden zich niet lieten afpakken. 'Gelijkheid' was het grootste goed. Niet voor niets werd al bij de oprichting van de SDAP expliciet gewaarschuwd voor het gevaar van 'persoonsvergoding'.⁴⁸ Domela Nieuwenhuis en Troelstra verweten elkaar in 1894 'herengedrag'. Deze retoriek, die zinspeelde op een ontkenning van de principiële gelijkheid van partijleden, bleef een terugkerend thema voor hoogverraad binnen de SDAP. Niemand

mocht zich op voorhand uitgesloten voelen van debatdeelname.

De bij tijden beklemmende omarming van het gelijkheidsideaal heeft een zwaar stempel op de partijcultuur gedrukt. Iedere debatbijdrage lokte nieuwe bijdragen uit. Reacties kwamen ook van mensen die niet goed waren ingelicht of die al eens eerder hun zegje hadden gedaan. Debatten liepen vast op onbegrip en gevoelens van miskenning — en dat alles terwijl er in ieder debat, per definitie, sporen van ongelijkheid aan te treffen zijn.

LESSEN TREKKEN

Aan vrijwel alle conflicten binnen de SDAP lag een ideologisch of politiek geschil ten grondslag, maar de felheid ervan is niet te begrijpen als andere factoren buiten beschouwing blijven. Die factoren vallen niet te herleiden tot specifieke gebeurtenissen, harde afspraken, politieke regelgeving of bestuurlijke besluitvor-

ming. Het gaat om processen die we eerder tot het domein van de cultuur of de traditie van de partij moeten rekenen dan tot het domein van de alledaagse politiek — van het belang dat de sociaal-democraten hechtten aan vriendschappen met partijgenoten tot hun ideologische leerstelling en hun waardering van deelname aan het partijdebat als een vanzelfsprekende verworvenheid, waarvan dan ook ruimschoots gebruik werd gemaakt.

Om klinische besluitvorming draaide het niet in de SDAP. Een politieke partij is geen machine. Dat gold toen en zo is het nu nog. Partijlidmaatschap en de manieren waarop leden zich bij hun partij betrokken voelen zouden vaker object van (historisch) onderzoek moeten zijn. Wie de partijcultuur in de analyse betreft, zal zowel de intensiteit van saamhorigheid als de hevigheid van conflicten beter begrijpen dan wie slechts kijkt naar electorale verhoudingen, beleidskwesties en ideologische scherpelijperij.

Noten

- 1 Pieter Jelles Troelstra over Frank Van der Goes, geciteerd in: W.H. Vliegen, *Die onze kracht ontwaaken deed II* (Amsterdam 1924), p. 160.
- 2 G. Voerman, 'Partijcultuur in Nederland. Naar nieuwe invalshoeken in de studie van de politieke partij', in: G. Voerman en D.J. Wolffram, *Benaderingen van de geschiedenis van politiek*, Groningen (2007), p. 44.
- 3 *Handelsblad*, 28 augustus 1894.
- 4 In Amsterdam werd op 7 juli 1878 de eerste Sociaal-Democratische Vereniging van Nederland opgericht. Snel volgden vergelijkbare verenigingen in andere plaatsen. Mede door de krant *Recht voor Allen* kwamen deze verenigingen in 1881 samen in de bond die werd geleid door Domela Nieuwenhuis.
- 5 *Handelsblad*, 28 augustus 1894.
- 6 Voor informatie over deze verenigingen zie: M. Janse, *De afschaffers: publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880* (Amsterdam, 2007).
- 7 Zie de gedenkschriften van P.J. Troelstra en het werk van H.W. Vliegen en Frank van der Goes. Voor de vroege beweging wordt deze waarneming ondersteund door het werk van Dennis Bos. Zie daarvoor: D. Bos, *Waarachtige Volksvrienden. De vroegere socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894* (Amsterdam 2001).
- 8 Interessante voorbeelden zijn te vinden in de archieven van Willem Vliegen, Johan Schaper en Hessel Poutsma, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam.
- 9 H.W. Vliegen, in: *De Volkstribuun*, 29 september 1894.
- 10 *De Baanbreker*, 24 augustus 1894.
- 11 H.W. Vliegen in: *De Volkstribuun*, 29 september 1894.
- 12 Dat is goed op te maken uit de archieven van Van Kol, hij was de spin in het vroegste web van de partij. Daarover is geschreven door Jos Perry in zijn biografie over Willem Vliegen. J. Perry, *De voorman. Een biografie van Willem Hubert Vliegen, 1862-1947* (Amsterdam 1994).
- 13 B. Altena, 'Bürger in der Sozialdemokratie. Ihre Bedeutung für die Entwicklung der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei (SDAP) in den Niederlanden 1894-1914', in: *Gesichte und Gesellschaft* 20 (1994), p. 533-48.
- 14 H. Buiting, *Richtingen en partijstrijd in de SDAP* (Amsterdam

- 1989), p. 797.
- 15 IISG, Archief Vliegen, Brief van Helsdingen 10 april 1894.
 - 16 F. De Jong, *J. Saks. Literator en marxist. Een politieke biografie* (Amsterdam, 1954), p. 40.
 - 17 IISG, Archief Schaper 35, Brief 5 mei 1894; IISG, Archief Schaper 35, Brief van Polak.
 - 18 Troelstra, *Gedenkschriften*, vier delen (Amsterdam 1927-1931). Gedigitaliseerd op www.dbnl.nl.
 - 19 P. de Rooy, 'De sociaal-democratische passie voor politiek', in: J. de Beus, J. J. van Doorn en P. De Rooy, *De ideologische driehoek. Nederlandse politiek in historisch perspectief* (Amsterdam en Mepel 1996).
 - 20 H.W. Vliegen, *Die onze kracht ontwakende deed II* (Amsterdam 1924), p. 142.
 - 21 Aldus Hilda Verwey-Jonker, geciteerd in: B. de Cort, *Solidariteit en anonimiteit, de geschiedenis van de leden van de Onafhankelijke Socialistische Partij* (Amsterdam 2004), p. 21.
 - 22 Geciteerd in: idem, p. 24.
 - 23 H.W. Vliegen, in: *De Volkstriebun*, 29 september 1894.
 - 24 H. Roland Holst, 'Beginsel en praktijk', in: *De Nieuwe Tijd*, vol. 7 (1902), p. 195-209; J. Saks, 'Naar rechts of naar links? Overwegingen inzake de schoolstrijd', in: *De Nieuwe Tijd*, vol. 7 (1902), p. 210-228.
 - 25 H. Buiting, *De nieuwe tijd, sociaaldemocratisch maandschrift* (Amsterdam 2003), p. 148-156.
 - 26 Geciteerd in: J. Perry e.a., *100 jaar sociaal-democratie in Nederland* (Amsterdam 1994), p. 40.
 - 27 H. Buiting, *De nieuwe tijd*, p. 158.
 - 28 Het gaat om artikelen van onder andere Jan Ceton, David Wijnkoop en Willem van Ravesteijn. Een samenvatting daarvan is te lezen in: Vliegen, *Die onze kracht ontwakende deed II*, p. 265-286.
 - 29 H. Buiting, *Richtingen en partijstrijd in de SDAP* (Amsterdam 1989), p. 354.
 - 30 Hieruit zou later de communistische partij ontstaan. Voor een uitvoerig overzicht van de ontwikkelingen rond 1909 zie: H. Buiting, *Richtingen en partijstrijd*.
 - 31 Zie bijvoorbeeld: H. Buiting, *De nieuwe tijd*, p. 45 of H. F. Cohen, *Om de vernieuwing van het socialisme. De politieke oriëntatie van de Nederlandse sociaal-democratie 1919-1930* (Leiden 1974), p. 1 of P. de Rooy, *De rode droom* (Amsterdam 1991), p. 10-12.
 - 32 De SDAP is in dialoog met buitenlandse partijen ontstaan en werd door diverse Europese discussies beïnvloed. Een paar algemene voorbeelden: Troelstra werd beïnvloed door de Duitser Karl Kautsky, Polak en Wibaut lieten zich door de Engelse Fabian society inspireren. Vliegen werd door de Fransman Jean Jaures beïnvloed en 'Het Plan van de Arbeid' in 1935 ontstond naar een idee van de Belg Hendrik de Man. Invloeden van al deze buitenlandse factoren werden in de Nederlandse discussie geïntegreerd.
 - 33 Troelstra over 1909 (in: P. J. Troelstra, *Gedenkschriften deel III 'Branding'*, (Amsterdam 1929), p. 91). Hierbij kunnen we ons overigens de vraag stellen of dit werkelijk het moment is dat vriendschappen verbroken werden. Het is waarschijnlijk dat de contacten tussen de twee groepen in de partij al in een veel eerder stadium niet meer al te vriendschappelijk waren. Buiten kijf staat echter dat Troelstra partijtwisten in termen van vriendschappen bespreekt, en dat is typerend voor de partijcultuur.
 - 34 *Het Volk*, 22 februari 1928.
 - 35 H. F. Cohen, *Om de vernieuwing van het socialisme*, p. 231-232.
 - 36 B. De Cort, *Solidariteit in anonimiteit*.
 - 37 De Kadt en Schmidt zaten ook in deze redactie, maar ze werden aangevuld met Banning en de gematigde Oudegeest.
 - 38 H. F. Cohen, *Om de vernieuwing van het socialisme*, p. 233.
 - 39 E. S. Beek in: *De Sociaal-democraat*, 10 oktober 1931.
 - 40 J. W. Albarda, in: *De Sociaal-democraat* 20 februari 1932.
 - 41 Brochure: Partijbestuur SDAP, *De partij in de crisis en de crisis in de partij. Een woord van het partijbestuur aan de leden van de SDAP* (Amsterdam 1932).
 - 42 H. Verwey-Jonker, 'Maak de partij aanvaardbaar voor de jeugd' in: *De Sociaal-democraat*, 29 oktober 1932.
 - 43 H. F. Cohen, *Om de vernieuwing van het socialisme*, p. 201.
 - 44 A. Van Hulst (red.), *Het rode vaandel volgen wij*, Den Haag (1969), p. 231.
 - 45 M. Eekman en H. Pieterse, *Linkssocialisme tussen de wereldoorlog* (Amsterdam 1987), p. 15.
 - 46 A. Van Hulst, *Het rode vaandel volgen wij*, p. 208.
 - 47 Idem, p. 232.
 - 48 *Handelsblad*, 28 augustus 1894.

Blijft de Partij van de Arbeid een brede volkspartij?

De 'spagaat van de PvdA' staat hoog op de lijst van veelbesproken politieke metaforen. Heeft de klassieke verbintenis tussen laag- en hoogopgeleiden toekomst?

Bedient men de ene groep, dan trekt de andere aan zijn kettingen, constateren **Dick Houtman** en **Peter Achterberg**. De verzorgingsstaat is bij velen in een kwaad daglicht komen te staan: 'De maatschappelijke onderlaag is niet langer de onontkoombare drager van het socialistische gedachtegoed.'

De rol van de PvdA als brede volkspartij is uitgespeeld, vindt **Dick Pels**. Opdelen is noodzakelijk: 'Sociaal-democratische gemeenschaps- en Heimat-denkers gaan richting SP, sociaal-individualisten en libertairen openen fusiebesprekingen met GroenLinks, D66 en een deel van de VVD.' Niet doen, zegt **Thomas von der Dunk**. Die nieuwe links-liberale partij zou gedoemd zijn klein te blijven. Tweedeling op links speelt het CDA in de kaart. Bovendien groeit zo het gevaar dat, gegeven 'de neiging om Nederland vanuit het midden te regeren', een hele sociale klasse zich niet meer bestuurlijk vertegenwoordigd voelt.

Blijft de Partij van de Arbeid een brede volkspartij? (1)

Arbeiders en schoolmeesters: een huwelijk in crisis

DICK HOUTMAN & PETER ACHTERBERG

Peilingen van Maurice de Hond per eind maart 2009 maakten duidelijk dat de PvdA, sinds 2006 met 33 zetels vertegenwoordigd in de Tweede Kamer, daarvan niet minder dan een derde deel zou moeten inleveren bij nieuwe verkiezingen. De grootste stijger zou Geert Wilders' PVV worden, met een royale verdrievoudiging van haar huidige negen zetels tot meer dan dertig.¹ Vaststaat dat de electorale verhoudingen in Nederland sinds de stormachtige opkomst van Pim Fortuyns LPF in 2002 ingrijpend zijn gewijzigd. De vraag is niet alleen hoe dit valt te verklaren, maar ook voor welke problemen dit een sociaal-democratische partij als de PvdA precies stelt. In wat volgt, beantwoorden wij deze twee vragen op basis van door ons in de afgelopen jaren verricht politiek-sociologisch onderzoek.

CULTURELE POLARISATIE

22 Sinds de jaren vijftig is in de meeste westerse samenlevingen het vertrouwde patroon van een links stemmende maatschappelijke onderlaag en rechts stemmende middengroepen steeds verder verzwakt.² Dit vertrouwde patroon is hier te lande overigens nooit sterk geweest, doordat

Over de auteurs Dick Houtman is hoogleraar cultuursociologie aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam. Peter Achterberg is universitair docent sociologie aan dezelfde instelling.

Noten zie pagina 27

werklieden en patroons ten tijde van de verzuiling eendrachtig op de voor hen relevante confessionele partijen stemden. Verbazingwekkend is dan ook niet dat de relatie tussen klassenpositie en stemgedrag in dit land tot in de jaren zestig zo zwak was, maar veeleer dat zij dat in weerwil van processen van secularisering en ontzuiling sindsdien is gebleven. Deze opmerkelijke Nederlandse continuïteit heeft dezelfde oorzaak als de erosie van de vertrouwde samenhang tussen klasse en stemgedrag in andere westerse samenlevingen.³ Waar tot in de jaren zestig verschillen van inzicht over plaats en betekenis van religie en traditionele moraliteit de inzet van culturele conflicten vormden, is sindsdien een nieuwe, seculiere en post-christelijke culturele polarisatie gegroeid, waarin vraagstukken rond handhaving van de sociale orde, het belang van individuele vrijheid en zelfbeschikking en de omgang met cultureel verschil centraal staan.⁴

De opkomst van nieuw links en de zogeheten nieuwe sociale bewegingen in de jaren zestig en zeventig vormde het eerste belangrijke markeringspunt in de opkomst van deze nieuwe politiek cultuur. Het ging hier om een roep om vergroting van individuele vrijheid en zelfbeschikking, verdergaande democratisering van de samenleving en het scheppen van ruimte voor identiteiten die ooit als afwijkend werden beschouwd.⁵ Het tweede belangrijke markeringspunt vormde de nieuw-rechtse tegenreactie, gekenmerkt door een roep om herstel

van de orde, het met harde hand bestrijden van de criminaliteit en het aan banden leggen van de immigratie.⁶ In de meeste Europese landen kwam deze tegenreactie reeds in de jaren tachtig op gang, maar in Nederland bleef het — om redenen die nog steeds niet helemaal zijn opgehelderd en in weerwil van enig electoraal succes van Janmaats Centrum Democraten — opvallend rustig tot het inmiddels historische verkiezingsjaar 2002.⁷

Dergelijke culturele kwesties, en dan met name die rond de multiculturele samenleving, zijn in Nederland sindsdien steeds meer op de voorgrond komen te staan. Politici maakten zich de afgelopen jaren druk over radicaliserende moslims, imams die vrouwelijke ministers de hand weigeren te schudden; hoofddoekjes, boerka's en boerkini's; immigratie, integratie en inburgering. In nauwe samenhang hiermee nemen rechts-populistische politici als Geert Wilders en Rita Verdonk uit naam van 'het Nederlandse volk' het politieke bestel op de korrel. Zij zien overheid en politiek als hoofdschuldigen van de ontstane situatie en bovendien als onmachtig, en vaak zelfs onwillig, om de door henzelf gecreëerde problemen op te lossen. In plaats van krachtadig op te treden tegen de problemen waarmee 'hard werkende

'Arbeiders' trekken naar partijen met een cultureel rechtser agenda — de PvdA ondervindt daarvan de wrange electorale gevolgen

burgers' dagelijks worden geconfronteerd, zo benadrukken zij hierbij, verliest men zich in eindeloze vergaderingen over bijzaken en herhaalde overleg- en inspraakrondes, terwijl men onophoudelijk nota's, notities, rapporten en toekomstscenario's produceert (of, erger nog: laat produceren door dure externe adviesbureaus, commissies en onderzoeksinstituten).⁸

Waar het gaat om deze sinds de jaren zestig gegroeide post-christelijke culturele polarisatie, zo is in de sociale wetenschappen al een halve eeuw bekend, is het steevast de laag opgeleide maatschappelijke onderlaag die de rechtse en autoritaire standpunten huldigt, terwijl de middengroepen juist pleiten voor individuele vrijheid, zelfbeschikking en aanvaarding van cultureel verschil.⁹ Het behoeft dan ook geen betoog dat de opkomst van deze nieuwe politieke cultuur, waarin juist dergelijke culturele kwesties op de voorgrond zijn komen te staan, ingrijpende gevolgen heeft voor sociaal-democratische partijen als de PvdA.¹⁰

EEN GESPLETEN ACHTERBAN

De PvdA is vanouds niet alleen een arbeiderspartij, zoals wvs-medewerker René Cuperus niet zo lang geleden nog memoreerde, maar ook 'net als haar voorganger, de SDAP, (...) een partij van schoolmeesters, dominees, advocaten'.¹¹ Nu culturele kwesties zo belangrijk zijn geworden in de politiek trekken de arbeiders (of beter, nu er in dit land nauwelijks nog echte arbeiders bestaan, 'laag opgeleide Nederlanders in precare economische posities') naar partijen met een cultureel rechtser agenda en ondervindt de PvdA daarvan de wrange electorale gevolgen. Daarbij kan gedacht worden aan nieuwe partijen (of 'bewegingen' zoals ze zelf liever worden aangeduid) als pvv of ton, maar ook aan de sp, die op sociaal-culturele thema's steevast een rechtser koers vaart dan de PvdA.

De partijleiding van de PvdA heeft zich rijkelijk laat gerealiseerd hoe kwetsbaar zij is met een sociaal-cultureel rechtse achterban die de partij zomaar de rug toe kan keren als het culturele beleid te progressief wordt. Met name het feit dat men het een paar jaar geleden van nog grote wijsheid vond getuigen om de hartschotelijk voor multiculturele co-existentie pleitende Ella Vogelaar als minister van Wonen, Wijken en Integratie te benoemen, om zich pas een paar jaar later verschrikt te realiseren dat dat geen volle zalen trekt en haar — met dank

aan het weblog GeenStijl — beentje te lichten, wijst op deze late bewustwording.

Voor het op deze wijze binnenboord houden van de arbeiders (laten we ze voor het gemak verder toch maar zo blijven noemen) betaalt de PvdA echter een forse prijs. Het andere deel van haar achterban (laten we die dan maar de 'schoolmeesters' noemen) begint nu namelijk aan zijn kettingen te trekken. Waarom neemt hun PvdA, die ooit zo grote en ooit zo progressieve volkspartij niet veel nadrukkelijker afstand van het rechtse populisme? Een ieder die een groot deel van zijn of haar tijd doorbrengt in kringen van sociaal-democratische schoolmeesters, bijvoorbeeld via een werkring in de sociale wetenschappen of het openbaar bestuur, weet hoe groot hun onvrede is. Zouden er nu

Tekenend voor de onvrede van de 'schoolmeesters' zijn de mooie dagkoersen van D66

Tweede-Kamerverkiezingen zijn, dan zouden ongetwijfeld velen van hen het lidmaatschap van de PvdA opzeggen en verkassen naar andere, cultureel gezien progressievere, partijen zoals GroenLinks of D66.

24 Tekenend voor de onvrede van de schoolmeesters zijn ook de mooie dagkoersen van D66, dat onder aanvoering van Alexander Pechtold wel onomwonden stelling neemt tegen het rechtse populisme van Wilders. Hoewel thans met slechts drie zetels in de Tweede Kamer vertegenwoordigd, zou D66 volgens een eind maart verrichte peiling van Maurice de Hond niet minder dan achttien zetels hebben behaald wanneer er op dat moment verkiezingen voor de Tweede Kamer zouden zijn geweest.¹² En anders dan de PvdA is D66 natuurlijk ook volop in de gelegenheid om ferme oppositie tegen Wilders en de zijnen te voeren. Zij behoeft als echte middenklassepartij immers niet te laveren tussen het Scylla van de

progressieve schoolmeesters en het Charybdis van de rechtse arbeiders.

Ook die andere linkse partij die het de afgelopen jaren zo goed heeft gedaan bij de Tweede-Kamerverkiezingen, de SP, heeft uiteraard flink last van de PVV. Maar het verschil is dat het haar minder kopzorgen oplevert waar het gaat om het uitzetten van de politieke koers. De SP is immers nooit een partij van schoolmeesters geweest, maar is een echte arbeiderspartij met het daarvoor in het huidige politiek-culturele klimaat ideale ideologische profiel: 'linkser' dan de PvdA waar het gaat om sociaal-economische verdelingsvraagstukken, maar waar het gaat om sociaal-culturele vraagstukken als de multiculturele samenleving of de uitbreiding van de Europese Unie 'rechtser' dan de PvdA-schoolmeesters zich zouden wensen.¹³ Dat de ideologische afstand tussen PVV en SP groot zou zijn, omdat de PVV 'rechts' en de SP 'links' zou zijn, is dan ook een misverstand, stammend uit de tijd dat men zich de politiek nog als een eendimensionale tegenstelling tussen links en rechts meende te kunnen voorstellen.¹⁴ Wanneer, zoals vandaag de dag, culturele kwesties als de genoemde de maatschappelijke en politieke agenda domineren, dan liggen beide partijen verrassend dicht bij elkaar, is een overstap zo gemaakt en ontstaat dus directe concurrentie tussen PVV en SP.¹⁵ Daarbij verkeert de SP dan in vergelijking met de PvdA in de gelukkige omstandigheid dat men het volume van het cultureel-rechtse geluid nog best wat verder kan opdraaien wanneer de concurrentieslag met de PVV zulks vereist. De PvdA kan dit slechts doen door de schoolmeesters onder haar achterban verregaand van zich te vervreemden.

ECONOMISCH POPULISME

En de economische crisis dan? Zal die er niet voor zorgen dat de vertrouwde sociaal-economische verdelingskwesties weer hoog op de politieke agenda komen te staan en de PvdA weer een ouderwets economisch-linkse koers

kan gaan varen, zodat de schoolmeesters weer opgelucht kunnen ademhalen en de weggelopen arbeiders op hun schreden kunnen terugkeren naar de PvdA? Afgaande op het enthousiasme over de crisis in sociaal-democratische geleerden kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat althans de hoop hierop volop aanwezig is. Men kan zich echter om twee redenen maar beter niet te snel rijk rekenen.

In de eerste plaats betekent de economische crisis niet zonder meer dat economische verdelingskwesties weer belangrijker zullen gaan worden in de politiek en al helemaal niet dat — zelfs als dat al gebeurt — daarmee culturele kwesties minder belangrijk zullen worden. Sterker nog: voorlopig slagen de regeringspartijen er heel behoorlijk in om te voorkomen dat een en ander ontaardt in een ouderwets sociaal-economisch verdelingsconflict. Geruzie over de vraag welke beroeps-, inkomens- of uitkeringscategorieën de rekening van de crisis moeten betalen zou immers gemakkelijk het voortbestaan van het kabinet in gevaar kunnen brengen. Zolang men echter vooral kiest voor verdere overheidsinvesteringen om de economie te stimuleren en de rekening daarvan doorschuift naar de toekomst, loopt dit allemaal best los. Het vervelende nadeel van deze benadering is alleen dat zij het lastig maakt om via een overtuigende linkse inkomenspolitiek en via stevige conflicten daarover de naar de PvdA weggelopen kiezers weer terug te halen.

Maar stel dat het toch nog uitdraait op een hoog oplaaient economisch verdelingsconflict? Is dat dan geen uitgelezen mogelijkheid om de weggelopen PvdA-kiezers ertoe te verleiden terug te keren in de schoot van de sociaal-democratische moederkerk? Ook dat valt nog maar te bezien. In nauwe samenhang met het reeds genoemde populistische protest tegen overheid en politiek bestaat er namelijk ook nog zoiets als wat wij in ons boek *Farewell to the leftist working class* 'economisch populisme' noemen.¹⁶ Daarin wordt niet bepaald getornd aan het principe van de economische gelijkheid, maar wel aan het middel van de verzorgings-

staat om deze gelijkheid te verwezenlijken. De verzorgingsstaat wordt dan niet beschouwd als een rechtvaardige oplossing voor economische verdelingskwesties, maar als de manier waarop politieke, bestuurlijke en ambtelijke elites Nederlandse burgers beroven van de vruchten van hun arbeid. Van 'onze belastingcenten', zoals dat dan heet, worden immers ministeries vol met wereldvreemde papierschuivers, onverbeterlijke vergaderaars en ambtenaren die beleidsprocessen zitten te coördineren gefinancierd. De oplossing van de echte problemen —

Economisch populisten combineren een duidelijke voorkeur voor economische herverdeling met een al even duidelijk afkeer van de verzorgingsstaat

de problemen van 'gewone' en steevast 'hard werkende' burgers, 'de mensen in het land', 'de mensen in de samenleving' en 'de mensen in de oude wijken' — komt daar echter geen stap mee dichterbij. Behalve dat de betrokkenen er zelf een royaal belegde boterham aan overhouden, spinnen alleen werkloze immigranten en andere werkschuwe 'a-socialen' er garen bij, terwijl 'de mensen die het echt nodig hebben' in de kou blijven staan.

Binnen deze economisch-populistische logica zijn het, kortom, niet langer arbeiders die via afroming van de door hen geproduceerde meerwaarde worden uitgebuit door 'het kapitaal', maar zijn het 'gewone' en 'hard werkende' burgers die door politieke, bestuurlijke en ambtelijke elites worden uitgebuit. Nu deze laatste de vroegere boevenrol van het kapitaal hebben overgenomen, is de maatschappelijke onderlaag allang niet meer de onontkoombare drager van het socialistische gedachtegoed.¹⁷

Lopend onderzoek demonstreert de aantrekkingskracht van een dergelijk economisch-populisme op precies het type laag opgeleide arbeiders dat de PvdA heeft ingeruild voor de Pvv. De betrokkenen hebben weliswaar een duidelijke voorkeur voor economische herverdeling, maar die gaat systematisch gepaard met een al even duidelijke *afkeer* van de verzorgingsstaat — daar moet volgens hen gewoon het mes in worden gezet. Het ambtenarenapparaat kan op de schop en ‘werkschuw tuig’ moet weer eens aan het werk gezet worden, desnoods met harde hand.¹⁸ Voor de hoger opgeleide schoolmeesters ligt dit heel anders: zij paren hun voorkeur voor economische herverdeling wel aan duidelijke steun voor de verzorgingsstaat, en bovendien — en ook dit in tegenstelling tot de laag opgeleide arbeiders — aan een welwillende omgang met cultureel verschil.¹⁹ Wanneer wij de politieke progressiviteit afmeten aan de reikwijdte ervan, dan zijn de schoolmeesters in de PvdA-aanhang kortom veel progressiever dan de arbeiders.

Een en ander impliceert dat de PvdA het laag opgeleide deel van haar achterban niet simpelweg kan vasthouden of terugwinnen door nadrukkelijk de verzorgingsstaat te omarmen. Daarmee loopt zij juist het risico de betrokkenen alleen maar verder van zich te vervreemden. Neemt zij echter al te nadrukkelijk afstand van de verzorgingsstaat, dan zal dat nog meer kwaad bloed zetten bij de schoolmeesters onder haar aanhang.

HET EINDE VAN DE PVDA?

- 26 Spanningen over de te volgen economische dan wel culturele koers hebben in het verleden al diverse partijen in grote problemen gebracht. Zo was de CPN al voordat die partij in 1990 in GroenLinks opging ingrijpend van karakter veranderd na stevige conflicten tussen het oude links van de zware metaalcommunisten (Mar-

cus Bakker en de zijnen) en het nieuwe links van de feministen en de nieuwe sociale bewegingen (Ina Brouwer en de haren). Met het gedonder rond Geert Wilders en Rita Verdonk, die in 2004 respectievelijk 2007 de VVD verlieten, zijn wij de afgelopen jaren getuige geweest van een vergelijkbaar conflict aan de rechterzijde van het politieke spectrum. Waar nieuw links destijds de machtsstrijd in de CPN won, werd in dit geval nieuw rechts de VVD uitgewerkt, met alle electorale gevolgen van dien: eind maart 2009 scoorde Wilders' Pvv in de peilingen zelfs tweemaal zoveel zetels (32) als de VVD (15).²⁰

Als de PvdA uiteenvalt, hebben de brokstukken wellicht niet eens bestaansrecht meer

In de huidige culturele polarisatie, die kenmerkend is voor een post-christelijke politieke cultuur, kampt de PvdA met vergelijkbare problemen. Zij heeft grote moeite om haar traditioneel gespleten achterban van arbeiders en schoolmeesters bij elkaar te houden. Ziet men af van een harde koers tegenover Wilders' Pvv, dan dreigt men daarmee de schoolmeesters de partij uit te jagen; kiest men echter net als D66 voor stevige oppositie om laatstgenoemden te behagen, dan dreigt men daarmee juist het laag opgeleide deel van de achterban van zich te vervreemden. Lukt het niet om beide achterbannen bij elkaar te houden, dan kan de PvdA zomaar uiteenvallen en hebben zelfs de resulterende brokstukken wellicht niet eens bestaansrecht meer. De partijen die zo'n scheuring logischerwijze oplevert, bestaan immers al: voor de arbeiders is er de SP en voor de schoolmeesters D66 — of, wanneer zij die partij in sociaal-economisch opzicht niet links genoeg vinden, GroenLinks.

Noten

- 1 <https://n6.noties.nl/peil.nl/>
- 2 Zie Jeroen van der Waal, Peter Achterberg en Dick Houtman, (2007), 'Class is not dead — it has been buried alive. Class voting and cultural voting in postwar Western societies (1956-1990)', in: *Politics and Society*, 35(3), p. 403-426; Dick Houtman, Peter Achterberg en Anton Derks, (2008), *Farewell to the leftmost working class*, New Brunswick, NJ: Transaction.
- 3 Zie Paul Nieuwbeerta (1995), *The democratic class struggle in twenty countries 1945-1990*, Amsterdam: Thesis Publishers.
- 4 Zie Dick Houtman, Peter Achterberg en Jan Willem Duyvendak, (2008), 'De verhitte politieke cultuur van een ontzuilde samenleving', in: Bart Snels en Noortje Thijssen (red.), *De grote kloof. Verhitte politiek in tijden van verwarring*, Amsterdam: Boom, p. 61-80.
- 5 Vgl. Inglehart, Ronald, (1977), *The silent revolution. Changing values and political styles among Western publics*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- 6 Zie o.a. Piero Ignazi, (1992), 'The silent counter-revolution. Hypotheses on the emergence of extreme right-wing parties in Europe', in: *European Journal of Political Research*, 22(1), p. 3-34;
- John Veugelers, (2000), 'Right-wing extremism in contemporary France: a "silent counter-revolution"?', in: *The Sociological Quarterly*, 41(1), p. 19-40; Jeroen van der Waal en Peter Achterberg, (2006), 'Stille revolutie, contra-revolutie of cultureel conflict? Veranderingen in de politieke cultuur en hun invloed op het klassengebonden stemgedrag', in: *Res Publica*, XLVIII(4), p. 369-392.
- 7 Dick Houtman et al., (2008), zie noot 4.
- 8 Zie Dick Houtman en Jan Willem Duyvendak, (2009), 'Boerka's, boerkinis en belastingcenten. Culturele en politieke polarisatie in een post-Christelijke samenleving', in: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (red.), *Polarisatie. Bedreigend en verrijkend*, Amsterdam: SWP Publishers, p. 102-119.
- 9 Dick Houtman, (2003), *Class and politics in contemporary social science. 'Marxism Lite' and its blind spot for culture*, New York: Aldine de Gruyter.
- 10 Zie Peter Achterberg, (2006), *Considering cultural conflict. Class politics and cultural politics in Western societies*, Maastricht: Shaker; Dick Houtman et al., (2008), zie noot 2.
- 11 <http://www.diederiksamsom.pvda.nl/renderer.do/menuId/69579/clearState/>
- [true/sf/69579/ /returnPage/69579/itemId/421528/realItemId/421528/pageId/53940/instanceId/289720/](https://n6.noties.nl/peil.nl/returnPage/69579/itemId/421528/realItemId/421528/pageId/53940/instanceId/289720/)
- 12 <https://n6.noties.nl/peil.nl/>
- 13 Vgl. Dick Houtman, (2003), zie noot 9.
- 14 Zie Norbert Bobbio, (1996), *Left and right. The significance of a political distinction*, Cambridge: Polity Press.
- 15 Zie Peter Achterberg (2006), zie noot 10.
- 16 Dick Houtman et al., (2008), zie noot 2.
- 17 Ibid.
- 18 Vgl. Peter Achterberg, Romke van der Veen en Judith Raven (2009), 'The ideological roots of welfare state reform. Support for distributive and reciprocal reform in the Netherlands' (ingediend bij *Policy and Politics*); Peter Achterberg, Dick Houtman en Anton Derks, (2009), 'The populist revolt against the welfare state. Explaining anti-welfarism among the lower educated' (artikel in voorbereiding).
- 19 Peter Achterberg en Dick Houtman, (2009), 'Ideologically "illogical"? Why do the lower-educated Dutch display so little value coherence?', in: *Social Forces*, 87(3), p. 1649-1670.
- 20 <https://n6.noties.nl/peil.nl/>

Blijft de Partij van de Arbeid een brede volkspartij? (2)

Splits de PvdA!

De ruimte op links en de noodzaak van politieke herverkingeling

DICK PELS

‘Ik ben groot geworden in de partij, omdat ik probeerde de mensen die we toen kwijtraakten er weer bij te halen’, aldus Wouter Bos in februari van dit jaar in een interview met *De Pers*, gehouden naar aanleiding van de nieuwe, strenge integratienota van de PvdA.¹ ‘Onze mensen’ noemde hij de volksmassa’s die op die gedenkwaardige dag in mei 2002 een traantje wegpinkten en bloemen wierpen naar de protserige witte lijkwagen met daarin een dode Pim Fortuyn. Enkele dagen later constateerde Ella Vogelaar in dezelfde krant: ‘Mijn analyse van de discussie die ik met Wouter had over integratie is dat hij meer dan ik tegen het populisme aan gaat hangen. Proberen kiezers terug te winnen die de PvdA is kwijtgeraakt aan populistische stromingen: Wilders, Verdonk. Ja, natuurlijk ontkent ie dat. Maar Wouter maakt afwegingen op strategische gronden.’² Bos sprak overigens onomwonden over de electorale functie die de nieuwe integratienota voor zijn partij zou kunnen hebben.³

28

In dit artikel betoog ik dat de PvdA zal moeten kiezen of delen. De wens om de maatschappelijk teleurgestelde fortuynistische kiezer terug te halen volgt een tot falen gedoemde meerderheidsstrategie en leidt tot riskante concessies aan het rechtse populisme en een

Over de auteur Dick Pels is socioloog, publicist en voorzitter van de denktank *Waterland*.

Noten zie pagina 34

klein-Nederlands nationalisme. In plaats daarvan moet de PvdA haar onmogelijke spaagaatstand verlaten, duidelijker kiezen voor een vrijzinnig en links-liberaal profiel, en afstand nemen van de nationaal-communitaristische beschermingsretoriek van naar de SP neigende ‘klassieke’ sociaal-democraten. Het verlies van die ‘zuivering’ kan worden goedge maakt door een laterale verbinding aan te gaan met Groen-Links en D66, om gezamenlijk een ideologisch platform uit te werken dat het beste uit de tradities van deze drie partijen in een creatieve fusie samenbrengt.

VAN VOOR NAAR ACHTER

Het is een dure vergissing om te blijven denken dat wat de socioloog Van Doorn de proletarische achterhoede noemde, behoort tot de ‘natuurlijke achterban’ van de PvdA. Het is überhaupt riskant om te blijven hangen in het traditionele achterban-denken, die erfenis van de oude klas-senpolitiek en de verzuiling, waarin afgebakende volksdelen moeten worden gerepresenteerd door de bijbehorende volkspartijen. Dit achterbandenken komt neer op van-achterenaar-voren-denken, dat in de huidige media-democratie dicht aanschuurt tegen politiek marketingdenken en dus tegen het populisme. In plaats daarvan moeten politici de moed hebben om meer van voor naar achter te denken, dat wil zeggen: zelf een heldere toekomstvisie ontwik-

kelen en daar een zo groot mogelijk publiek bij zoeken. Die meer actieve en zelfbewuste rol van de politieke elite, die zijn eigen achterban schept en daarmee in wisselwerking treedt, past in het interessante model van de publieksdemocratie zoals dat is ontwikkeld door de politicoog Bernard Manin.⁴

PvdA-denker René Cuperus karakteriseerde de nieuwe integratienota (in eerste versie) als een late 'afscheidsbrief aan een verloren electoraat'.⁵ De brandende vraag is of de PvdA — anders dan Cuperus wil, zoals opnieuw blijkt uit zijn boek *De wereldburger bestaat niet*⁶ — niet duidelijker afscheid moet nemen van een naar rechts afgebogen onderklasse die zelf allang afscheid heeft genomen van de PvdA. Dat wil zeggen dat de noden, de pijn en de teleurstelling van de autochtone onderklasse serieus moeten worden genomen, maar niet in de zin dat men moet overlopen van begrip, medeleven en respect daarvoor. Mensen serieus nemen kan immers verschillende dingen betekenen. We kunnen de maatschappelijk teleurgestelden min of meer gelijk geven en hun onbehagen ongefilterd doorgeven. Maar we kunnen het ook proberen te verklaren en hen waar nodig meelevend tegenspreken.

De PvdA (en links als geheel) zou confronterender moeten zijn, niet alleen ten aanzien van achterlijke elementen in de cultuur van migranten, maar ook tegenover dito elementen in die van de witte onderklasse. Zij zou met name de nationalistische nostalgie van de laatste niet moeten voeden en vergoelijken door te spreken over 'beschaafd patriottisme' of 'vaderlandsliefde', maar juist moeten opkomen voor het positieve individualisme, de tolerantie, de internationalistische nieuwsgierigheid en de zelfrelativering die hoort bij een democratische debatcultuur. Dat veel mensen in Nederland houvast en beschutting ontleen aan een gezond vaderlands volksgevoel betekent nog niet dat men moet overlopen van begrip ervoor. Het bieden van sociale en materiële bescherming moet altijd in dienst staan van een verder liggend, hoger beschavingsideaal. Dat is de korte

inhoud van het klassieke cultuursocialisme: materiële verheffing van het volk, om zijn hogere geestelijke en morele ontwikkeling mogelijk te maken.⁷

SPAGAATPARTIJ

Sinds haar verkiezingsnederlaag in 2006 wordt vaak geconstateerd dat de PvdA 'tussen twee vuren' zit — zo luidde althans de kop van het *Volkskrant*-commentaar naar aanleiding van het boek *Verloren slag* van wbs-medewerkers Frans Becker en René Cuperus. De PvdA had op 22 november 2006 niet alleen de slag om het centrum en het premierschap verloren van het CDA, maar ook de hegemonie op links als gevolg van de monsterzege van de SP. Er liep een nieuwe sociale en politieke breuklijn dwars door de achterban, die de hoger opgeleide winnaars en de lager opgeleide verliezers van de modernisering van elkaar scheidde.⁸ Ook PvdA-watchers als Gerrit Voerman en Paul Lucardie constateerden: 'De sociaal-democratie is nu definitief verdeeld.'

De PvdA moet afscheid nemen van een naar rechts afgebogen onderklasse die zelf allang afscheid nam van de PvdA

De PvdA had in 2006 slechts 50% van de linkse stemmen verworven, terwijl dat tussen 1946 en 1998 bijna 82% was geweest. Door de sociaal-democratisering van de SP was het abonnement van de PvdA op het leeuwendeel van de linkse stem inmiddels verlopen.⁹

Verloren slag zelf wond er geen doekjes om dat de sociaal-democratie zich inderdaad in een pijnlijke spagaat bevond.¹⁰ Al twee decennia lang leed de PvdA onder een lastige fragmentering van haar electoraat. Vanouds steunde zij op een coalitie van arbeiders, middengroepen en intelligentsia, maar globalisering en modernisering dreigden deze groepen uit elkaar te

drijven. Zonder moderniseringskoers konden de middengroepen niet worden veroverd, maar een overdosis aan vernieuwing zou de traditionele achterban aan de onderkant van de samenleving te veel afstoten. Vooral het opleidingsniveau sorteerte mensen voor in de slag om het bestaan, in hun vertrouwen in politieke en publieke instellingen en hun verwachtingen van de toekomst. Binnen de PvdA was er gebrek aan een sterke programmatische identiteit en aan politiek debat. De relatie met de eigen intel-

De top van de PvdA lijdt aan een 'niet kiezen'-reflex

lectuele traditie was verzwakt. De partij hing als los zand aan elkaar en hield er een gespleten ziel op na. Er heerste angst om die verdeeldheid onder ogen te zien. De PvdA opereerde vooral defensief: hoe ervoor te zorgen dat de onderlinge tegenstellingen niet uit de hand liepen?¹¹

De reactie van Wouter Bos was wat dit betreft tekenend. Hij maande de partij dat ze zichzelf niet langer zo moest kastijden. Al sinds haar oprichting stond de PvdA 'in de welbewuste spagaat van de brede volkspartij', waarin zowel progressieve intellectuelen als lager opgeleiden, zowel sociaal-liberalen als meer klassieke socialisten hun plaats vonden. In die spagaten school juist haar grootste kracht. We moesten daarom niet kiezen tussen de vleugels die de PvdA sinds haar oprichting kende: de sociaal-liberalen en de 'klassieken'. Er moesten daarentegen meer gewone mensen en 'Jan Schaefer-types' komen in de partij, en er moest meer worden geïnvesteerd in het eigen verhaal over de solidariteit die deze groepen met elkaar verbond.¹²

TIMMERMANS VS. HAMER

Die 'niet kiezen'-reflex werd nogmaals zichtbaar in het korte maar hevige debat dat in juni 2008 ontstond rond een opvallend artikel van staatssecretaris Frans Timmermans in *NRC*

Handelsblad. Timmermans diende zich aan als woordvoerder van de libertairen en sociaal-individualisten in de PvdA en bood een afgetekend inhoudelijk alternatief voor het naar de spneigende vakbondsocialisme van de nieuwe voorzitter van de Tweede-Kamerfractie, Mariëtte Hamer. Hij bepleitte een 'bezonnen modernisering' van de verzorgingsstaat, met een vorm van *flexicurity* die ook de positieve kanten van de flexibilisering en de negatieve kanten van sociale bescherming meewoog. Hij hekelde de 'conservatieve reflex' waarin de PvdA volgens hem dreigde te schieten door vooral houvast en zekerheid te willen bieden aan bange mensen. Zij moest de verleiding van het nationalisme weerstaan en voorkomen dat 'mensen de schijnveiligheid van de Hollandse Waterlinie opzoeken. (...) Sociaal-democraten spreken populistische tegen, dat hebben zij altijd gedaan. Populisme moet worden ontmaskerd als modern opium van het volk'. Ten slotte durfde hij te dromen van een politieke herverkaveling op links, die de vrijzinnigen in de PvdA zou verbinden met GroenLinks en D66.¹³

Zoals te verwachten was, ontving Timmermans zowel enthousiaste bijval van GroenLinks-leider Femke Halsema als een geprikkelde reactie van toenmalig SP-fractievoorzitter Jan Marijnissen. De staatssecretaris voor Europese Zaken was volgens de laatste nog steeds overmand door teleurstelling over de afloop van het Europa-referendum en rancuneus tegenover de SP. De grote discussie was volgens Marijnissen hoe de globalisering zich verhiel tot de *Heimat*: ons fysieke, culturele en sociale thuis, 'de plek waar wij wonen', onze Nederlandse democratie die ons basale zekerheden verschafte en vertrouwen gaf in de wereld.¹⁴ Die cultureel-nationale 'thuisgedachte' herhaalde min of meer letterlijk het betoog van Fortuyn in *De verweesde samenleving* (1995), en kwam ook akelig dicht bij de *Heimat*-gedachte van Jörg Haider in diens boek *Die Freiheit, die ich meine* (1993).

'Van binnen' kwam een vergelijkbare reactie van Jacques Monasch, de initiatiefnemer van de Rooie Veren-beweging die sterk overhelt naar

de SP. Dat de PvdA en de samenleving zouden worden geregeerd door angst en conservatisme was volgens hem 'een staaltje onvervalst modergooien naar de burger'. Burgers vroegen terecht om zekerheid, niet uit angst maar om 'een contract aan te gaan met de samenleving waarin ze willen leven'. Dat Lobith de grens van ons denken zou vormen was dan ook onzin. Het links-liberale project van Timmermans was hol en miste politieke slagkracht.¹⁵ De partijtop — inclusief Hamer en Bos — reageerde opnieuw in de modus der ontkenning: er was geen sprake van een vleugelstrijd tussen sociaal-liberalen en klassieke sociaal-democraten: we waren het op hoofdzaken eens.

PVDA = NEDERLAND?

Een irritant bijproduct van deze pogingen om de PvdA-boel bij elkaar te houden is de herhaalde bezwering dat de PvdA zo'n beetje samenvalt met Nederland. Ook andere partijen vallen wel eens ten prooi aan deze klassieke *pars pro toto* verleiding: denk aan Abraham Kuypers historische aanmatiging dat het calvinisme van zijn eigen ARP de grondtoon van de natie zette, of de manier waarop de VVD in haar *Liberaal Manifest* (2004) hetzelfde beweerde over het liberalisme. Zo roepen PvdA'ers met enige regelmaat dat Nederland niet zonder hun partij kan, want zij is 'de spiegel die Nederland zichzelf voorhoudt'. René Cuperus noemde zijn partij 'een Madurodam van onze maatschappij', omdat alle dilemma's in haar gelederen worden gevoeld en de grote maatschappelijke breuklijnen dwars door haar heen lopen.¹⁶ Wouter Bos liet zich in dezelfde zin uit.¹⁷

Als de grens tussen PvdA en SP een waterscheiding wordt tussen sociaal-liberalen en traditionele sociaal-democraten, dreigt volgens Cuperus 'een uit elkaar drijven van hoog- en laagopgeleiden, een splitsing tussen mensen die iets te fanatiek voor Europa en de multiculturele samenleving zijn en mensen die daar iets te fanatiek tegen zijn. Een nare splitsing ook tussen migranten en witte arbeiders, tussen

grote steden en provincie, tussen het Noorden en Zuiden van Nederland'. Die splitsing staat voor iets groters: 'De krachten die op de PvdA inwerken, zijn de krachten die op Nederland als geheel inbeuken. Als we niet oppassen is het uiteenvallen van de sociaal-democratie een voorafschaduw van het uiteenvallen van de samenleving als geheel.' Want de PvdA is 'toch eigenlijk onomstreden de gewone-mensenpartij van Nederland'. Daarom moet zij een brede, solidaire verbindingsschakelpartij blijven tussen hoger en lager opgeleiden, moderniseringswinnaars en -verliezers en toekomstoptimisten en -pessimisten.¹⁸

De vraag is of het voor zo'n *catch-all* verbindingspartij niet te laat is en, bovendien, of die dreigende splitsing wel zo apocalyptisch moet worden opgevat: de PvdA als enige redder des vaderlands. Om 'een existentiële splijting van de volkspartijen te voorkomen, mag geen middel worden geschuwd', dreigt Cuperus.¹⁹ Maar het middel dat hij voorstaat — toenadering tot het populisme — is erger dan de kwaal. Volkspartijen als de VVD en de PvdA zijn allang gefragmenteerd door de afsplitsingen van Wilders en Verdonk en de opkomst van de SP. Het is veel interessanter en urgenter om te zien in welke richting de breuklijnen lopen dan om de boel krampachtig bij elkaar te houden.

NAAR EEN NIEUW PARTIJPOLITIEK LANDSCHAP

De 'afscheidsbrief' in de karakteristiek van Cuperus is een duidelijke echo van de titel van het intrigerende boek *Farewell to the leftist working class* van de sociologen Houtman, Achterberg en Derks.²⁰ De onmiskenbare rechtse tendenzen in de arbeidersklasse kunnen volgens hen niet worden verklaard aan de hand van de traditionele 'klassentheorie van de politiek', maar beter door de theorie van de 'nieuwe politieke cultuur'. Als gevolg van de groeiende welvaart zijn postmaterialistische en links-libertaire waarden prominenter geworden, waardoor de hoger opgeleide middenklasse steeds linkser is gaan

stemmen. Tegelijkertijd is er sprake van de opkomst van een rechts-autoritair postmaterialisme bij lager opgeleiden dat juist door de nieuwe populistische partijen wordt gerepresenteerd. Het opleidingsniveau gaat zich geleidelijk lossingen van inkomen en beroep, en wordt steeds belangrijker als onafhankelijke variabele in de sociale stratificatie. Stemmen op basis van sociaal-economische klasse is bij lange na niet verdwenen, maar stemmen op basis van het bezit van (of het gebrek aan) cultureel kapitaal is sterk toegenomen.²¹ Daarbij treedt een haakse of tegengestelde beweging op: de hoger opgeleide middenklasse stemt links, de lager opgeleide arbeidersklasse steeds vaker rechts.

Die analyse leidt tot een belangrijke conclusie met betrekking tot de spagaat van de PvdA. Als lager opgeleiden ertoe geneigd zijn links te stemmen op basis van economisch egalitarisme, maar rechts wanneer culturele en identiteitskwesties domineren, zijn er ruwweg twee manieren om de weggelopen kiezers terug te halen. Politicologen constateren de laatste tijd steeds vaker dat er een gat ligt in de kiezersmarkt voor een partij die economisch egalitarisme combineert met cultureel conservatisme; voor een deel verklaart dit ook het succes van de SP.²² Een deel van de PvdA wil deze koers volgen en hoopt 'onze mensen' op die manier terug te winnen. Maar een andere combinatie zou ideologisch en electoraal even kansrijk kunnen zijn. Dat is een coalitie tussen hoger opgeleiden met links-libertaire opvattingen en lager opgeleiden die worden aangesproken op egalitaire waarden (tegen de zelfverrijking en de graaicultuur, voor een grotere inkomensgelijkheid, herwaardering van de publieke sector et cetera).

Ook volgens deze koers zou het mogelijk zijn om delen van de oude achterban terug te winnen, maar dan door hen te verleiden via linkse thema's als egalitarisme en materiële kansengelijkheid en niet door mee te gaan in de valse zekerheden van het nationalisme, de islamofobie en de eis tot aanpassing aan de Nederlands-westerse Leitkultur. Die autoritaire, xenofobe en nationalistische neigingen zou men juist vol

overtuiging moeten bestrijden. Op die manier zou men op materieel vlak vertrouwen en zekerheid kunnen bieden, juist om dit te kunnen 'ruilen' tegen de grotere culturele onzekerheden die een individualistische, veranderlijke en kleurrijke samenleving nu eenmaal eigen zijn.

Voorwaarde is wel dat er een nieuwe ideologische koppeling tot stand wordt gebracht tussen individualisme, internationalisme, kansengelijkheid en herverdeling (spreiding van kennis, inkomen en macht). In plaats van op culturele thema's rechtser te worden, zou de PvdA dus in sociaal-economisch opzicht linkser moeten worden, zonder haar vrijzinnig-libertaire en kosmopolitische cultuurwaarden te verloochenen. Zij zou al met al heel goed kunnen aansluiten bij het sociaal-individualisme en het vrijzinnige cultuursocialisme van haar eigen historische voorman Jacques de Kadt.²³

Maar waarom zou deze nieuwe ideeënconstellatie alleen de PvdA ten goede komen? Er is geen reden waarom de politieke herverkaveling die al enige tijd links en rechts gaande is tot stilstand zal komen. We beleven welbeschouwd het einde van het ideologisch-politieke driestromenland dat de verzuilde Nederlandse politiek sinds de negentiende eeuw heeft beheerst.²⁴ De grote driedeling in liberalisme, confessionalisme en socialisme die werd gedragen door de klassieke volkspartijen, is definitief aan het schuiven gegaan — een proces dat door de opkomst van het fortuynisme is versneld. Ter rechterzijde is het vvd-liberalisme gespleten en wordt een nieuwe convergentie zichtbaar tussen neoliberalisme en nationaal-populisme. Het CDA zit stil in het midden en beweegt niet, maar kalft door de voortgaande secularisatie en deze concurrentie op rechts onmiskenbaar af. Ter linkerzijde is de klassieke sociaal-democratie al gespleten door de SP en bevinden progressief-liberale kiezers zich (tot nu toe) verspreid over GroenLinks, D66 en de vrijzinnige helft van de PvdA.

Dat wil zeggen dat er aan de linkerkant ruimte is voor de vorming van een vrijzinnig-democratisch of links-liberaal blok, naar het model van

de Vrijzinnig-Democratische Bond (1901-1946).²⁵ Als deze ruimte op links wordt ingenomen tekent zich een nieuw ideologisch en partijpolitiek landschap af. Klassieke sociaal-democratische gemeenschaps- en *Heimat*-denkers gaan de kant op van de SP. De sociaal-individualisten en libertairen openen fusiebesprekingen met GroenLinks, D66 en die sociaal-liberale vvd'ers die gruwen van een rechtse Wiegel-coalitie met Wilders en Verdonk. Op deze manier kunnen twee sterke progressieve partijformaties ontstaan: een traditioneel sociaal-democratische die de SP, de helft van de PvdA en 'kritisch GroenLinks' omvat; en een nieuwe links-liberale partij die tot stand komt door een fusie tussen de andere, vrijzinnige helft van de PvdA, het grootste deel van GroenLinks, D66 en de vvd van Dijkstal, Dales en Winsemius.

IDEOLOGISCH KWARTETTEN

De eerste lijnen van een dergelijke fusie kunnen worden getrokken via het volgende potje ideologisch kwartetten. Van GroenLinks 'nemen' we het sociaal-individualistische ideaal van 'vrijheid eerlijk delen', dat in deze partij explicieter en enthousiaster wordt aangehangen dan binnen de PvdA. De kern daarvan is het idee van de kansenmaatschappij of de sociale meritocratie, die ontwikkelingskansen en stijgingsmogelijkheden garandeert voor iedereen, ongeacht zijn of haar milieu van herkomst. Dat iedereen het beste uit zichzelf kan halen en werkelijke individualiteit kan bereiken, vormt ook de beste grondslag voor maatschappelijke solidariteit. Saamhorigheid wordt niet afgedwongen door mensen te laten 'kiezen voor Nederland' of door publieke normen en waarden af te kondigen. In een zichtbaar werkende kansenmaatschappij komt de benodigde sociale cohesie vanzelf: zij spreidt het sociale vertrouwen en kweekt een gevoel van rechtvaardigheid en betrokkenheid.²⁶

Van D66 'nemen' we vervolgens het radicale democratiseringsprogramma dat ook door Fortuyn werd omarmd: de positieve personali-

sering van de politiek, de directe verkiezing van gezagsdragers zoals burgemeesters en de minister-president, referenda, het verzwaren van de voorkeurstem et cetera. Voor deze inbouw van plebiscitaire elementen in de vertegenwoordigende democratie (met weglating van het achterhaalde districtenstelsel) bestaat tot nu toe binnen de PvdA en GroenLinks bijzonder weinig enthousiasme. Van zowel GroenLinks als D66 nemen we bovendien de vrijzinnigheid (die ook een belangrijke PvdA-traditie is): de verdediging van de individuele geloofsvrijheid, de verruiming van de vrijheid van meningsuiting,

Een nieuwe links-liberale partij zou zich tot spreekbuis kunnen maken van een vrijzinnig beschavingsoffensief — tegen het hou-me-vast-nationalisme van rechts én van links

het recht op nonconformisme en prettige verdeeldheid en de bevordering van relativiseringsvermogen en zelfkritiek als centrale beschavingswaarden. *Last but not least* nemen we van de PvdA het verheffingsideaal dat wortelt in de traditie van het cultuursocialisme, inclusief een milde vorm van paternalisme die weer slecht valt bij de libertairen van GroenLinks en D66.

Door deze ideeën-fusie zou een brede centrum-linkse combinatie ontstaan die natuurlijk zelf weer linker- en rechtervleugels zou kennen, maar die de momenteel verdeelde politieke krachten zou bundelen en een meer coherente visie zou uitdragen op de toekomst van Nederland. Die nieuwe partij zou niet alleen de goed opgeleide middenklasse aanspreken, maar ook vele lager opgeleiden. Ze zou eveneens aantrekkingskracht kunnen uitoefenen op nieuwe groepen kiezers uit de tweede en derde

migrantengeneraties die opklimmen via het onderwijs. Zij zou zich tot spreekbuis kunnen maken van een vrijzinnig beschavingsoffensief en zich daarmee scherp profileren tegenover

het hou-me-vast-nationalisme van rechts én van links. Die nieuwe ruimte op links te scheppen en in te nemen is de grote uitdaging waar wij voor staan.

Noten

- 1 *De Pers*, 17.2.09.
- 2 *De Pers*, 19.2.09.
- 3 Zie bijvoorbeeld *NRC Handelsblad*, 10.3.09.
- 4 Bernard Manin, *The principles of representative government*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. Manins 'publieksdemocratie' is de meest recente en 'mediawijze' variant van de 'elitetheorie van de democratie', die een veel langere traditie kent in het werk van politieke denkers als Michels, De Man, Schumpeter en Dahl. Zie vooral het nog steeds inspirerende pamflet *Massa en leiders* van Hendrik de Man (Arnhem: Van Loghum Slaterus, 1932).
- 5 René Cuperus, 'Nagekomen brief aan een verloren electoraat', in: *SeD* 2009/1-2, p. 95-101.
- 6 René Cuperus, *De werelburger bestaat niet. Waarom de opstand der elites de samenleving ondermijnt*. Amsterdam: Bert Bakker, 2009.
- 7 Zie ook Roelof Bouwman 'Verhef de onderklasse', in: *HP/De Tijd*, 8 juni 2007. Het spreekt vanzelf dat mijn eigen voorkeur uitgaat naar de individualistische variant van het cultuursocialisme zoals die te vinden is bij De Kadt en niet naar de communitaristische variant zoals te vinden bij Banning (en tegenwoordig in de SP).
- 8 *De Volkskrant*, 31.3.07.
- 9 *NRC Handelsblad*, 8.3.07.
- 10 Frans Becker en René Cuperus, 'De sociaal-democratische spa-
gaat', in: Frans Becker en René Cuperus (red.), *Verloren slag. De PvdA en de verkiezingen van 2006*. Amsterdam: WBS/Mets & Schilt, 2007.
- 11 *Ibid.*, p. 26, 48 en 53.
- 12 *De Volkskrant*, 14.4.07.
- 13 *NRC Handelsblad*, 31.5.08. Zie ook Jouke de Vries, 'De politiek van het hoefijzer. Over kosmopolieten en lokalen in de Nederlandse politiek', in Roger van Boxtel e.a. (red.), *Open en onbevangen. De noodzaak van politieke vrijzinnigheid*. Amsterdam: Balans, 2009, p. 206-7.
- 14 *Buitenhof*, 1 juni 2008; *NRC Handelsblad*, 9 juni 2008.
- 15 Website *NRC Handelsblad*, 4.6.08.
- 16 *De Volkskrant*, 12.7.08.
- 17 *NRC Handelsblad*, 10.3.09.
- 18 René Cuperus, 'Rode geiten en bokken', in: *SeD* 2007/11-12, p. 8-9; idem, *De werelburger bestaat niet*, p. 291-98.
- 19 *Ibid.*, p. 296.
- 20 Dick Houtman, Peter Achterberg en Anton Derks, *Farewell to the leftist working class*. New Brunswick & London: Transaction Publishers, 2008. Zie ook Dick Houtman, Peter Achterberg en Jan Willem Duyvendak, 'De verhitte politieke cultuur van een ontzuilde samenleving', in: Bart Snels & Noortje Thijsen (red.), *De grote kloof. Verhitte politiek in tijden van verwarring*. Amsterdam: Boom, 2008.
- 21 Mark Bovens en Anchrit Wille bevestigen in hun *Diploma democracy. On the tensions bet-
ween meritocracy and democracy* (Utrecht/Leiden: NWO, 2009) dat er een politieke kloof groeit volgens opleidingsniveau: tussen hoger opgeleide professionals en managers, die veel politiek zelfvertrouwen hebben en een gemakkelijke toegang tot politieke arena's, en lager opgeleide blauwe boorden en lagere employés die zich politiek en maatschappelijk gediskwalificeerd en uitgesloten voelen.
- 22 Zie bijv. Wouter van der Brug, *Een crisis van de partijdemocratie?* Amsterdam: UvA, 2007; Jean Tillie, *Gedeeld land. Het multiculturele ongemak van Nederland*. Amsterdam: Meulenhoff, 2009, p. 109-111; Houtman, Achterberg & Duyvendak, *ibid.*, p. 76-77.
- 23 Jacques de Kadt, *Het fascisme en de nieuwe vrijheid*. Amsterdam: Van Oorschot, 1980 (1939). Zie ook Frans Becker en Paul Kalma, "'Twee dingen goed begrijpen". Het onverwoestbare programma van Joop den Uyl', in: *SeD* 2007/11-12, p. 12-25.
- 24 Jos de Beus, Jacques van Doorn en Piet de Rooy, *De ideologische driehoek. Nederlandse politiek in historisch perspectief*. Amsterdam: Boom, 1996.
- 25 Dick Pels (red.), *Wat de Vrijzinnig-Democraten willen*. Amsterdam: Stichting Waterland, 2008.
- 26 Dick Pels, 'De kansenmaatschappij. Pleidooi voor een sociale meritocratie', in: Van Boxtel e.a., *ibid.*, p. 152-161.

Blijft de Partij van de Arbeid een brede volkspartij? (3)

Hou vol, die spagaat!

Een antwoord op de stellingen van Dick Pels

THOMAS VON DER DUNK

Het heeft altijd iets amusants wanneer een lid van een kleine politieke partij — in dit geval GroenLinks — het voorstel doet om een concurrerende grote politieke partij — in casu de PvdA — te splitsen. Zoiets riekt al snel naar een poging om andermans electoraat voor eigen partijpolitieke ideeën (en dus belangen) te winnen. Dat is, voor alle duidelijkheid, een volstrekt legitiem streven, maar daarmee natuurlijk niet onbaatzuchtig — en om die reden zal de PvdA een dergelijke oproep vanuit haar eigen doelstellingen moeten beoordelen. Omdat Dick Pels, voor zover mij bekend, persoonlijk geen plaats op de kandidatenlijst van GroenLinks voor de Tweede Kamer ambieert, noch straks deel uit zal maken van het desbetreffende campagne-team, zal ik dit punt — dat op zich tot het schrijven van een komische column uitnodigt — hier laten rusten en zijn voorstel tot politieke herverkaveling op links door een van elk partijpolitiek wantrouwen gespeende bril pogen te bezien, teneinde het op zijn eigen merites te beoordelen.

Ofschoon ik als individu Pels' internationale wereldbeeld sterk deel en zijn cultuursocialistische verheffingsidealen als zodanig van harte onderschrijf, geloof ik dat de door hem aanbevolen weg niet de juiste is, omdat ik mij — beter dan Pels, denk ik — realiseer dat mijn

wereldbeeld niet dat van de meerderheid is, dat het dat nooit worden zal en dat het dat ook nooit worden kán. De grootste fout die wetenschappers kunnen maken is denken dat de meeste mensen op hen lijken. Soort zoekt soort, maar juist dat is de reden dat intellectuelen regelmatig bepaalde wensen en tendensen bij de rest van de bevolking onderschatten.

Bij al Pels' op zich terechte historische relativisering van de nationale identiteit: zij geeft veel burgers, juist in deze met globalisering en gestage Europese uitbreiding grenzeloze tijden, een geestelijk houvast, waaraan zij in de toekomst des te hardnekkiger zullen vasthouden naarmate een kosmopolitische elite de houdbaarheid ervan stelliger ontkent. Ook ooit gekunstelde constructies — 'leugens', zo men wil — worden natuurlijke realiteit — 'feiten' — als er maar voldoende mensen zijn die die constructies als natuurlijke realiteit gaan beschouwen. Net zo goed als natievorming moeilijk even van boven te dicteren valt, gelijk wij nu met veel schade in Afghanistan ontdekken, geldt dat voor politiek verordende vormen van mentale denationalisatie. Zoals Joschka Fischer, terugblikkend op de val van de Muur en de moeizaam gebleken integratie van Oost-Duitsland in West-Duitsland — en de nog veel moeizamere mentale acceptatie door de West-Duitsers van het feit dat daarmee de Oost-Duitse geschiedenis ook een deel van hún geschiedenis geworden is — eens zei: we hebben onderschat dat je tegen muren ook heel

35

Over de auteur Thomas von der Dunk is cultuur-historicus en publicist.

behaaglijk kunt leunen. Die psychologische behoefte van veel doorsneeburgers wordt door een graag grensverleggende bestuurlijke, intellectuele en economische elite stelselmatig onderschat.

Wat Pels nu voorstelt is een splitsing van de PvdA, die daarbij haar functie als bindmiddel tussen hoger en lager opgeleiden aan de wilgen moet hangen, omdat de volksklasse sinds Fortuyn naar rechts is afgezwinkt en de PvdA daarmee in een pijnlijke spagaat is beland, zoals al in 2007 terecht door Frans Becker en René Cuperus in hun door Pels gememoreerde boek *Verloren slag* is geconstateerd, waarna die these door laatstgenoemde in zijn recent verschenen *De wereldburger bestaat niet* verder is uitgewerkt. Maar waar Becker en Cuperus zo'n verder uiteenscheuren als een onoverkomelijke teloorgang van iets wezenlijks beschouwen, vormt het voor Pels het vertrekpunt voor herstelde hoop. Nieuwe politieke formaties zouden volgens hem 'links' moeten redden en slagvaardiger moeten maken. Bij die veronderstellingen zijn evenwel enige cruciale kanttekeningen op zijn plaats.

SCHAARSE SOORT

36 Allereerst valt er nogal wat af te dingen op de veronderstelling dat met partijpolitieke vernieuwing als zodanig voor links veel te winnen zou zijn. Anders dan het Angelsaksische politieke systeem met zijn op machtsvorming gerichte districtenstelsel, stelt het Nederlandse met zijn extreme evenredige vertegenwoordiging zonder enige kiesdrempel (zoals bijvoorbeeld Duitsland die kent) vooral de representativiteit van de volkvertegenwoordiging centraal. Dat betekent dat het heel makkelijk is om met een nieuwe partij in de Kamer te komen — tweederde procent van de stemmen volstaat — en er dus nauwelijks straf op afsplitsing bestaat. Wat een partij, door met een andere samen te gaan, aan de ene kant aan kiezers wint, verliest zij daardoor al snel aan de andere kant. Slechts bij hoge uitzondering slaagt in Nederland een partij

erin om net een derde van de kiezers aan zich te binden; zowel de PvdA als het CDA is dat slechts tweemaal gelukt — de PvdA in 1977 en 1986 met Den Uyl, het CDA in 1986 en 1989 met Lubbers. De 'topscore' van Kok met Paars in 1998 was in feite een volstrekt doorsnee resultaat. Op het ogenblik beloven de peilingen geen enkele partij nog zelfs maar een kwart van de stemmen.

Ook nieuwe linkse partijen zullen het grotendeels met de oude linkse mensen moeten doen

Een tweede kanttekening valt te plaatsen bij het idee dat partijpolitieke vernieuwing een wezenlijk ander soort links op zal leveren. Ook na een hervorkaveling valt niet te verwachten dat plots in groten getale een heel ander soort mensen politiek actief zal worden. De meesten die in politiek actief-zijn geïnteresseerd zijn, zijn dat nu al. Dat betekent: ook die nieuwe linkse partijen zullen het grotendeels met de oude linkse mensen moeten doen. Dick Pels staat heel duidelijk een soort kosmopolitisch links-liberalisme voor, in de geest van de vooroorlogse Vrijzinnig-Democratische Bond. Maar niet toevallig bleef de vdb indertijd zo klein en nu geldt dat ook voor GroenLinks, dat zich — na het opgeven van de communistische en pacifistische erfenis — steeds meer in die richting begeeft, met als gevolg dat het niet die partij maar de sp is die van het verbleken van het sociaal-democratische profiel van de PvdA in de paarse jaren heeft geprofiteerd.

Helaas voor Pels, bevindt hij zich ter linkerzijde in een minderheid. Zowel de meeste kiezers als de meeste politiek actieve burgers ter linkerzijde — of ze nu bij de vanouds minder radicale PvdA of bij de inmiddels ook steeds minder radicale sp zitten — huldigen, met name in economisch opzicht, eerder sociaal-democratische dan links-liberale opvattingen: zij zullen dus, als gevolg van hun getalsmatige omvang,

bij elke nieuwe grote linkse partij zowel binnen het kader als binnen het electoraat domineren. Zie het naoorlogse lot van de vdb binnen de PvdA: bedoeld als progressieve doorbraakpartij kreeg de laatste al snel een (natuurlijk gemoderniseerd) sociaal-democratisch karakter, gewoon omdat steeds als er concrete politieke beslissingen genomen moesten worden en de politieke koers moest worden bepaald, de sociaal-democraten binnen de partij veruit in de meerderheid waren en dus bij stemmingen automatisch de links-liberalen overvleugelen.

Dat komt — en met de nu volgende kwalificatie bedoel ik, min of meer ook tot die minderheid behorend, op zich niets negatiefs — doordat internationaal en multicultureel georiënteerde, individualistische grachten-gordelintellectuelen met een voorliefde voor niet-materiële vraagstukken binnen de bevolking als totaal — en daarmee al snel ook binnen het politiek bewuste deel daarvan — nu eenmaal een schaarsere species vormen dan niet-universitair geschoolde vakbondsleden die in de bouw, de haven, de industrie, het onderwijs, de zorg, de politiebbranche, de lokale ambtenarij of de middenstandshandel werkzaam zijn. ‘Gewone’ mensen dus, als dat niet zo vreselijk tuttig (en tegelijk aanmatigend) zou klinken. Dat het sociaal-democratische wereldbeeld met zijn nadruk op aan de nationale verzorgingsstaat en haar sociale arrangementen gekoppelde materiële belangenbehartiging (als voortzetting van de klassieke klassenstrijd) bij het electoraat ter linkerzijde getalsmatig overheerst, is daarmee in zekere zin een vrij onveranderlijk sociologisch gegeven, dat de socioloog Pels in zijn pleidooi te weinig verdisconteert.

Juist het te veel negeren daarvan de afgelopen jaren breekt de PvdA nu electoraal op: zo heeft zij een Europa zonder grenzen omarmd, dat voor hoger opgeleiden inderdaad tal van aantrekkelijke mogelijkheden biedt, maar voor lager opgeleiden vooral moeilijkheden in petto lijkt te hebben. Waar de directeur zo een interessante internationale carrière tegemoet

kan gaan, moet de monteur vooreerst vooral vrezen dat hij door concurrentie uit lagelonenlanden als de kersverse lidstaat Roemenië zijn baan verliest. Dit te zien — zonder overigens een overtuigende oplossing te hebben — is de kracht van zowel de sp als de pvv, en dat verklaart mede hun groei.

Dat betekent dat een linkse politieke partij, wil die een zekere electorale omvang behouden teneinde via parlementaire machtsvorming ook daadwerkelijk iets van haar partijprogramma te realiseren en niet tot een GroenLinks-achtige getuigenispartij te verworden — dus om, anders gezegd, niet alleen telkens gelijk te hebben maar af en toe ook nog een beetje gelijk te krijgen — niet zonder brede steun van

Een linkse partij moet de zorgen van de overgrote autochtone meerderheid serieus nemen — op straffe van marginalisering

deze niet-academische, relatief meer nationaal georiënteerde midden- en arbeidersklasse kan. De succesvolle allochtonen, op wie Pels voor ‘zijn’ favoriete partij sterk zijn kaarten wil zetten, en wier economische emancipatie voor hun noodzakelijke maatschappelijke integratie inderdaad een basisvoorwaarde vormt, mogen in Amsterdam en Rotterdam inmiddels electoraal een belangrijke rol spelen, over geheel Nederland gezien — en nationale verkiezingen zullen in héél Nederland gewonnen moeten worden — vormen zij slechts vijf procent van de bevolking. Dat valt iedereen meteen op, die wel eens in de trein voorbij Amersfoort zit.

Dat betekent: een grote linkse partij kan zich, behalve op de goed opgeleide middenklasse, niet overwegend richten op de nieuw te emanciperen groep, de nazaten van migranten uit de Méditerranée en daarbuiten. Zij zal ook de zorgen en wensen van de overgrote autochtone

meerderheid — en dus haar problemen met die immigratie en de daarmee gepaard gaande culturele transformatie — serieus moeten nemen, op straffe van electorale (en dus politieke) marginalisering.

POLITIEKE TWEEDELING

Daar komt, ten slotte, dan nog iets zeer belangrijks bij: de door Pels bepleite tweedeling op links, die met de opdeling van de traditionele sociaal-democratische achterban over PvdA en SP (de hoger opgeleiden bij de PvdA, de lager opgeleiden bij de SP — een klasse-tweedeling vergelijkbaar met die op rechts, tussen VVD en PVV) al gaande is, bergt nog een ander groot gevaar in zich, namelijk voor het draagvlak voor de democratie als geheel. Gezien hun binnen de Nederlandse verhoudingen radicale partijprogram, en de door het kiesstelsel en onze regententraditie veroorzaakte neiging om Nederland vanuit het midden te regeren, is de kans dat SP en PVV in de toekomst aan een kabinet mee zullen doen en dus deel zullen hebben aan de macht, betrekkelijk klein. Dat betekent dat we hier dus twee middelgrote partijen krijgen waarvan de politici zelden bestuurlijke verantwoordelijkheid zullen dragen en waarvan de achterban zich dus nooit echt in het regeringsbeleid zal kunnen herkennen, omdat met haar wensen en verwachtingen zelden rekening gehouden wordt.

38 Als die omvangrijke electorale achterban sterk gaat samenvallen met een bepaalde sociale klasse, dan is dat op den duur voor de maatschappelijke stabiliteit funest: dan wordt Nederland nog meer een diplomademocratie dan het nu al is, omdat diegenen die minder welbespraakt zijn dan de hoger opgeleide middenklasse waartoe Pels en ik behoren, zich dan niet meer in Den Haag vertegenwoordigd zullen voelen en ook in hun eigen omgeving en kennissenkring vrijwel niemand meer zullen kennen voor wie dat nog wel opgaat. Dan krijgen wij naast een semi-erfelijke geïsoleerde onderklasse van werklozen ook een semi-erfe-

lijke klasse van zich miskend voelende politiek afzijdigen, die dan van haar kant ook aan de rest van de samenleving en haar mores, waarvan zij zich gaandeweg uitgesloten voelt, geen boodschap heeft. En dat is iets wat wij met alle macht moeten zien te voorkomen. Alleen al om die reden moet de PvdA haar huidige spagaat zien vol te houden, hoe pijnlijk dat voor haar edele edelen ook is.

Het opgeven daarvan betekent niet alleen het politieke einde van de sociaal-democratie, maar ook het einde van politiek effectief links, omdat zo'n door Pels voorgestane tweedeling van links het CDA oppermachtig zal maken. Dat kan dan immers, als er over rechts geen meerderheid te formeren valt, met een beproefde verdeel-en-heerstactiek beide linkse partijen tegen elkaar uitspelen, door de ene als 'te radicaal' buiten te sluiten en de andere met een beroep op verantwoordelijkheidsgevoel — 'het land moet toch geregeerd worden' — als juniorpartner mee te

De door Pels bepleite tweedeling op links ondergraaft het draagvlak voor de democratie als geheel

laten doen, met het tragische lot van D66 — 'regeren is halveren' — in het verschiets: regelmatig meedoen als *Mehrheitsbeschaffer*, zoals dat in het Duitse politieke jargon zo mooi heet, en vrijwel niets van het eigen programma gerealiseerd krijgen. Precies dit was ook in 2006, met het pacteren met de verzwakte PvdA en het weren van de versterkte SP, de christen-democratische kabinetsformatietactiek.

Persoonlijk zou ik de door Pels voorgestane keuze tussen een soort vergrote SP en een soort vergroot D66 trouwens ook niet kunnen maken, omdat ik mij niet alleen in een eenzijdig arbeideristische actiepartij nooit thuis zou voelen, maar — en dat zal Pels misschien verbazen — evenmin, misschien mede indachtig mijn familiewortels in het hoogst industriële

Blijft de Partij van de Arbeid een brede volkspartij? Thomas von der Dunk *Hou vol, die spagaat!*

Ruhrgebied, in zo'n uitgesproken eenzijdig intellectuele vrijzinnig-democratische club, want vrijzinnige intellectuelen ontmoet ik in de rest van mijn bestaan al genoeg. Daar heb ik op zich ook niet zoveel bezwaar tegen, maar juist voor een intellectueel, die de maatschappelijke taak

heeft om te proberen de gehele samenleving te overzien en te begrijpen, is het van belang zich vervolgens in politieke zaken niet intellectueel gemakzuchtig in zijn eigen ondersoort op te sluiten. Een mens — en dus ook een politiek dier — is meer dan zijn opleiding alleen.

De waterschappen op de schop

Wat te doen met het waterschap, onbekend en onbemind? Geregeld klinkt, ook binnen de PvdA, de roep om afschaffing. Dat is te simpel, vindt **Hugo Priemus**. Nederland heeft dringend behoefte aan ‘synergie tussen ruimtelijke ordening, groenstructuren, waternetwerken, infrastructuurbeleid en milieubeleid op decentraal niveau’. Om die wisselwerking gestalte te geven moeten provincies en waterschappen worden samengevoegd tot tien tot vijftien ‘provincieschappen’.

Douwe Jan Elzinga pleit voor handhaving van de waterschappen — ‘ze hebben hun waarde meer dan bewezen’ — als zelfstandig orgaan van functioneel bestuur. Aan het bestel is veel gesleuteld, maar een grondig debat bleef uit. Het nieuwe lijstenstelsel werkt niets minder dan kiezersbedrog in de hand: ‘Politisering en democratisering van het waterschap in de huidige vorm lijkt de beste manier om het waterschap op de mestvaalt der historie te krijgen.’

Op naar het provincieschap

HUGO PRIEMUS

Provincies vervullen een belangrijke intermediaire functie tussen het Rijk en het lokaal bestuur. Op verschillende terreinen vervullen provincies ten opzichte van gemeenten een toezichthoudende taak. Onder meer op het terrein van ruimtelijke ordening, milieubeleid en infrastructuurbeleid spelen provincies een belangrijke bestuurlijke rol. Voor de burgers is het beleid van de provincie vaak nauwelijks zichtbaar. Het kost moeite om de burgers in groten getale naar de stembus te brengen als het om provinciale verkiezingen gaat.

42 Waterschappen zijn de oudste bestuurlijke gremia die we in Nederland kennen. Zij houden zich sinds de twaalfde eeuw bezig met het onderhoud van waterkeringen, aan- en afvoer en berging van water, zuivering van afvalwater en schoon oppervlaktewater. Waterschappen hebben een specifieke bestuursvorm, waarbij de verschillende stakeholders allen vertegenwoordigd zijn. Sinds 2008 zijn er politieke lijsten geïntroduceerd voor de verkiezing van de waterschapsbesturen. Hoewel de waterproblematiek steeds meer tot de verbeelding van de burger spreekt, leven de waterschappen niet sterk bij de meeste burgers. De opkomst bij de verkiezingen van waterschapsbesturen was ook in 2008 zeer bescheiden.

Vele politieke partijen maken zich zorgen over een toenemende politieke drukte, waarbij er onduidelijkheden zijn over de taakverde-

ling tussen bestuurslagen. Dat zou leiden tot dubbel werk, tot vertragingen en soms zelfs tot kortsluitingen. Vooral nu ook de Europese Unie zich meer en meer ontpopt als een extra bestuurslaag, groeit de aandrang bij politieke partijen om vooral in het middenbestuur de structuur te versimpelen. Sommige partijen pleiten ervoor, met weinig respect voor Thorbecke, om de provincie uit het bestel te slopen. Eventueel zou een verdere schaalvergroting van gemeenten kunnen zorgen voor een betere aansluiting tussen Rijk en gemeente.

De Partij van de Arbeid bewandelt een andere weg. In het vigerende Verkiezingsprogramma worden de waterschappen als overtoelinge bestuursvorm geschrapt. Dat getuigt van weinig historisch besef en het doet geen recht aan de toenemende betekenis van het waterbeheer, in het licht van de klimaatverandering en de zeespiegelrijzing. Het rapport van de Delta-commissie *Samen werken met water* (2008) lijkt één groot pleidooi voor actieve en competente waterschappen, gezien de nieuwe opgaven die zich voordoen rondom de zeespiegelrijzing, de sterk wisselende afvoer van de rivieren, de grondwaterproblematiek en de verwachte aanslagen op de zoetwatervoorziening.

Ik pleit voor een integratie van provincies en waterschappen, waarbij weliswaar vele van de 27 waterschappen worden samengevoegd, maar waarbij de grenzen van de waterschappen de hulplijnen vormen voor de nieuwe territoriale indeling die provincies en waterschappen integreert. De vier stroomgebieden van de rivieren die Nederland kent (Eems, Rijn, Maas en

Over de auteur Hugo Priemus is emeritus hoogleraar aan de Technische Universiteit Delft en verbonden aan het onderzoeksinstituut OTB.

Schelde) en de dijkringen vormen immers zeer logische grenzen als het gaat om een zinvolle territoriale afbakening.

Bovendien is er veel voor te zeggen om de ruimtelijke ordening en het milieubeleid niet los te zien van het waterbeheer, maar deze beleidsvelden zowel op decentraal niveau als centraal niveau beter te integreren. Ook tussen infrastructuurbeleid en waterbeheer dient een nauwere relatie te worden nagestreefd. Dijken vervullen een essentiële functie in het garanderen van een hoog niveau van waterveiligheid. Tezelfdertijd dragen dijken veelal infrastructurele voorzieningen, waardoor ook bij een dreigende wateroverlast verkeersverbindingen intact blijven. Het zou zeer de moeite waard zijn om strategische infrastructuur verhoogd aan te leggen, zodanig dat grote dijkringen worden gecompartmenteerd en bij een eventuele dijkdoorbraak de ramp strikt lokale dimensies krijgt. Door ringwegen rondom steden verhoogd aan te leggen, kan een dubbele dijkbescherming ontstaan van steden, die in het algemeen concentraties van economische en culturele rijkdom zijn.

Los hiervan is er een nieuwe waterwetgeving nodig die ons in staat stelt om het beheer en het gebruik van watersystemen in Nederland beter te reguleren. Modernisering en harmonisatie van instrumenten voor integraal watermanagement zijn geboden. De huidige wetgeving is versnipperd en achterhaald. De nieuwe wet moet Europa-proof zijn en uitvoering geven aan de Europese Kaderrichtlijn Water. Voorts moet de wet per saldo een bijdrage leveren aan het algemene streven naar deregulering en beperking van administratieve lasten.

Op nationaal niveau zijn drie ministeries verantwoordelijk voor (aspecten van) het waterbeheer: V&W, VROM en LNV. Naast de 27 waterschappen hebben ook de twaalf provincies en de circa 450 gemeenten bestuurlijke verantwoordelijkheden. De nieuwe wetgeving zal zowel de sectorale coördinatie als de verticale integratie van het waterbeleid moeten versterken.

Dit alles kan tot stand worden gebracht door provincies en waterschappen te integreren in tien tot vijftien territoriale eenheden die vanuit het waterbeheer betekenis hebben en die uitnodigen tot het streven naar synergie tussen ruimtelijke ordening, groenstructuren, water-netwerken, infrastructuurbeleid en milieubeleid op decentraal niveau.

Een interessante vraag die hierbij moet worden opgeworpen, is hoe de besturen van de nieuwe provinciale schappen zouden moeten worden verkozen. Hierbij doen zich in beginsel twee modellen voor: verkiezingen die leiden tot de samenstelling van een homogene provincieschapsraad (vgl. de huidige Provinciale Staten) of verkiezingen voor verschillende stakehol-

De grenzen van de waterschappen moeten de hulplijnen vormen voor een nieuwe territoriale indeling die provincies en waterschappen integreert

dergroepen die samenwerken in het schap (vgl. de huidige waterschappen). Waterschappen zijn samenwerkingsverbanden tussen ingezetenen (bewoners van het waterschapsgebied), vertegenwoordigers van natuurterreinen en bedrijven. Naar analogie van deze structuur zouden het provincieschapsbestuur en de Staten van het provincieschap een samenwerkingsverband kunnen vormen tussen burgers, agrariërs, bedrijven, infrastructuurbeheerders en de natuur- en milieugroepen.

Overigens is een combinatie van beide modellen ook heel goed denkbaar: een democratisch gekozen provincieschapsbestuur, dat tevens de supervisie heeft over een samenwerkingsverband van stakeholders. Uiteraard moeten de bevoegdheden en taken op een eenduidige manier worden verdeeld.

Gezien de toenemende betekenis van de klimaatwijziging, de daarmee samenhangende nieuwe wateropgaven, alsmede de relatie van deze wateropgaven met de ruimtelijke ordening, het milieubeleid, het infrastructuurbeleid en het vitale platteland doet de PvdA er goed

aan om de wens tot opheffing van de waterschappen te herroepen en af te stevenen op een integratie van provincies en waterschappen tot tien à vijftien waterschappen-nieuwe stijl: de provincieschappen.

De waterschappen op de schop (2)

De democratiseringsparadox van het waterschap

DOUWE JAN ELZINGA

De waterschapsverkiezingen in november 2008 kenden een uiterst lage opkomst van 24%. Voor het eerst konden de kiezers hun stem uitbrengen op lijsten. Deze vervanging van het personenstelsel door het lijstenstelsel was bedoeld om de belangstelling voor het waterschap te stimuleren. Uit de uitslag blijkt dat dit overwegend niet is gelukt. Daarbij moet wel worden aangetekend dat de mogelijkheid om via internet te stemmen op de valreep moest worden geschrapt vanwege problemen van allerlei aard en soort. De staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat, Tineke Huizinga, heeft aangekondigd dat zal worden gezien of de volgende waterschapsverkiezingen in dezelfde vorm moeten worden herhaald.

De overgang van het personenstelsel naar het lijstenstelsel heeft de vraag opgeroepen of het waterschap, van oudsher een vorm van 'functioneel bestuur', op weg is naar een vorm van 'algemeen bestuur'. Als politieke partijen steeds actiever worden in de waterschappen, kan dat tot gevolg hebben dat die op tal van punten gaan lijken op de partijpolitieke arena's die we kennen in gemeenten en provincies. De principiële vraag die hier aan de orde is luidt: is dit een gewenste ontwikkeling? Mijn antwoord op die vraag is: nee.

Over de auteur Douwe Jan Elzinga is redacteur van S&D.

Noot zie pagina 50

In dit artikel zal ik die visie uiteenzetten en onderbouwen. Mijn aanbevelingen zijn op onderdelen te herleiden tot analyses die zijn opgenomen in een advies van de Commissie van Advies voor de Waterstaatswetgeving (CAW) dat op 22 april 2009 is gepubliceerd.¹ Daarin staat de vraag centraal hoe in de toekomst moet worden omgegaan met de zogeheten 'geborgde zetels' in het bestuur van de waterschappen. Personen die die zetels bezetten worden niet door de burgers in hun waterschap gekozen, maar aangewezen of gekozen door specifieke belangengroepen of belangenorganisaties (zoals van agrariërs, bedrijven en bos- en natuurbeheerders). Samen met de Nijmeegse hoogleraar staatsrecht Tijn Kortmann was ik aan de CAW toegevoegd om in meer algemene zin in te gaan op het karakter van het waterschap, de samenstelling van het waterschapsbestuur en de mogelijkheden die er zijn om burgers en anderen bij die samenstelling te betrekken.

Vaststaat dat een terugkeer naar het personenstelsel geen optie is, omdat dat politiek niet haalbaar is. Om die reden moet worden uitgekeken naar een aangepast lijstenstelsel dat recht doet aan het functionele karakter van het waterschapsbestuur. In mijn optiek is een dergelijk model te realiseren door te benadrukken dat in het waterschap specifieke belangen worden vertegenwoordigd en dat ook burgers moeten worden aangemerkt als een specifieke belangencategorie. Op die manier kan het func-

tionele bestuur dat het waterschap is blijvend en goed worden onderscheiden van het algemeen bestuur in gemeente en provincie.

BEPERKTE TAAKSTELLING

In een partijpolitieke arena gaat het om het maken van politieke keuzes. Partijen en fracties moeten zich kunnen profileren op verschillen van opvatting over principiële en praktische zaken. Die verschillen van opvatting kunnen voor kiezers aanleiding zijn om op de ene of de andere lijst hun stem uit te brengen. Voor de waterschappen moet worden vastgesteld dat de politiseringsmarge niet te vergelijken is met die van gemeente en provincie.

De drie niveaus van algemeen bestuur die Nederland kent worden ook wel, conform artikel 4 Grondwet, aangeduid als ‘algemeen vertegenwoordigende organen’: hun taakstelling is zowel zwaar als breed. De taakstelling van het waterschap daarentegen is een uiterst beperkte. De Waterschapswet geeft aan dat het hier gaat om openbare lichamen die de waterstaatkundige verzorging van een bepaald gebied ten doel hebben. Waar in vroeger tijden die zorg zich in hoofdzaak toespitste op het zogeheten kwantitatieve waterbeheer (dijken, droge voeten) is daar vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw de zorg voor de waterkwaliteit en de daarmee verband houdende waterzuivering bijgekomen. Het vaak geschetste beeld dat de taak van de waterschappen in meer recente jaren verder is uitgedijd is onjuist; wel is de belangenafweging in de waterschappen wat breder geworden, met name onder invloed van Europese richtlijnen als de Habitatrictlijn en de Kaderrichtlijn Water. Die wat bredere belangenafweging onder Europese invloed is echter niet kenmerkend voor het waterschap alleen; die doet zich ook gelden voor alle andere ‘overheden’.

Vervolgens is van betekenis dat gemeente en provincie een ‘open huishouding’ kennen, terwijl de huishouding van het waterschap ‘gesloten’ is. Dit houdt in dat gemeente en provincie allerlei initiatieven kunnen nemen om bestuur-

lijke en maatschappelijke problemen aan te pakken en op te lossen — juist in deze sfeer zijn er vele politieke keuzes te maken — terwijl de waterschappen die mogelijkheid van eigen initiatief niet hebben. Zij kunnen zich alleen maar bezighouden met de specifieke wettelijke taken die hun zijn toebedeeld. Dat dit een aanzienlijke beperking van de politiseringsmarge oplevert is evident.

De politiseringsmarge van de waterschappen is niet te vergelijken met die van gemeente en provincie

Dit nogal vergaande verschil in taakstelling tussen het waterschap enerzijds en gemeente en provincie anderzijds roept de vraag op waarom de waterschappen zich dan toch lijken te ontwikkelen in de richting van partijpolitieke arena’s. Is hier eigenlijk wel goed over nagedacht? En wat zijn de mogelijke consequenties van een dergelijke ontwikkeling? Om die vragen te kunnen beantwoorden is het noodzakelijk om de verhouding tussen enerzijds het functioneel bestuur (daaronder vallen behalve de waterschappen bijvoorbeeld ook universiteitsraden en bedrijfsschappen) en anderzijds het algemeen bestuur wat verder uit te diepen.

POLITIEKE REPRESENTATIE

VS. BELANGENREPRESENTATIE

Dat het nationale, het provinciale en het gemeentelijke niveau functioneren als partijpolitieke arena’s wordt, zoals gezegd, mede verklaard door hun algemene (brede) taakstelling, in combinatie met hun open huishouding. Hoe groter de ruimte is voor politieke beleidskeuzes van een openbaar lichaam, mede in de sfeer van eigen initiatief, des te meer aanleiding is er om een stelsel van politieke representatie te laten

functioneren, met een integratieve en programmatistische rol voor politieke partijen.

Met het oog hierop zijn in de organieke wetten die het algemeen bestuur regelen (Provinciewet, Gemeentewet) specifieke institutionele arrangementen met duidelijke spelregels neergelegd: regels inzake politieke conflicten en ontslag, regels over fracties, controle-instrumenten, kieswettelijke regels, evenredigheidsnormen et cetera. Vrijwel alle vertegenwoordigende organen van het algemeen bestuur worden samengesteld op basis van directe verkiezingen. Indirecte verkiezing is een duidelijke uitzondering, die bijvoorbeeld wordt gemaakt om in een tweekamerstelsel het ene deel van de volksvertegenwoordiging een ander bevoegdheidsbereik te geven dan het andere deel.

Het belangrijkste kenmerk van functioneel bestuur — naast de niet-algemene taakstelling en de gesloten huishouding — is dat het een vertegenwoordiging kent van belanghebbenden, met bijpassende institutionele vormen en regels. Conflict- en ontslagregels bijvoorbeeld zijn in het functioneel bestuur vooral toegespitst op de relatie tussen het bestuurslid en de (organisatie van) belanghebbenden. Zo dienen bestuurders van bedrijfslichamen (dat zijn product- en bedrijfschappen) te worden benoemd door organisaties van werknemers en ondernemers. De Sociaal-Economische Raad (SER) bepaalt de representativiteit van de verschillende organisaties. Er is geen ontslagmogelijkheid bij vertrouwensverlies.

De universiteitsraad daarentegen — waarin het wetenschappelijke personeel, het niet-wetenschappelijke personeel en de studenten worden vertegenwoordigd — heeft een dagelijks bestuur uit eigen midden, terwijl de functie van de universiteitsraad zich in hoofdzaak richt op een ander bestuur dan het dagelijks bestuur, namelijk het College van Bestuur (CvB). De regels die de verhouding tussen universiteitsraad en CvB normeren, wijken sterk af van die voor het algemeen bestuur op gemeentelijk of provinciaal niveau.

Ook openbare lichamen, zoals de Nederlandse Orde van Advocaten, kennen bestuursorganisaties die zijn toegesneden op de specifieke werkzaamheden van de beroepsgroep. Bij de Orde is er een algemene raad die wordt gekozen door een college van afgevaardigden. Het lidmaatschap van de algemene raad is onverenigbaar met dat van het college van afgevaardigden en de deken speelt in de organisatie van advocaten een belangrijke rol.

Directe verkiezingen — die dan zijn uitgesplitst over de diverse belangencategorieën — komen in het functioneel bestuur sporadisch voor. Introductie van zo'n model kan de representativiteit van en de betrokkenheid bij het functioneel bestuur verhogen. Vaker echter is de aard van het te representeren belang en/of van de belangengroep grond voor indirecte verkiezing, benoeming uit kandidaten of enkelvoudige aanwijzing. Vanuit het oogpunt van legitimatie is de ene vorm niet per definitie minder aanvaardbaar dan de andere.

De gerichtheid van het functioneel bestuur is een wezenlijk andere dan die van het algemeen bestuur

Hoewel het opereren van vertegenwoordigende organen in het functioneel bestuur soms trekken vertoont van het algemeen bestuur — universiteitsraden bijvoorbeeld zijn in vroeger tijden sterk gepolitiseerd geweest — is de gerichtheid van het functioneel bestuur een wezenlijk andere dan die van het algemeen bestuur. Uiteraard neemt de kans dat een vorm van functioneel bestuur qua inrichting opschuift in de richting van het algemeen bestuur sterk toe als wordt overgestapt op directe verkiezing van bestuurders en als daarbij wordt toegelaten of zelfs gestimuleerd dat politieke partijen actief zijn.

Precies dit is wat er rond de waterschappen is gebeurd. Als de nationale politiek de conse-

quenties van deze ontwikkeling accepteert, dan moet de regelgeving daarop worden aangepast. Die keuze is vooral ook belangrijk omdat een dergelijke karakterverandering van het waterschap aanmerkelijke gevolgen moet hebben voor de institutionele ordening. Het is in dat geval noodzakelijk om (ook) in de waterschapswetgeving te voorzien in diverse conflictregels die thans ontbreken. Ook in het kader van de huidige regelgeving komt dit gebrek soms al naar voren. Bij bestuursconflicten bijvoorbeeld is er geen formele mogelijkheid om extern te bemiddelen of te interveniëren. Door 'politiseren' van de waterschappen zal de behoefte aan regels van deze soort naar verwachting toenemen.

DE NOODZAAK VAN REFLECTIE

Voordat wordt nagedacht over de introductie van dit soort institutionele arrangementen moet worden besloten of een vervaging van de grenzen tussen algemeen en functioneel bestuur binnen het waterschap überhaupt een wenselijke ontwikkeling is. Opmerkelijk is nu dat over veranderingen in het waterschapsbestel nooit een dergelijke fundamentele discussie is gevoerd. Steeds zijn nieuwe elementen en elementjes toegevoegd. Een treffend voorbeeld van die gebrekkige reflectie betreft de rol van politieke partijen. In 2004, in de aanloop naar de invoering van het huidige stelsel, was het kabinet-Balkenende III van mening dat politieke partijen bij waterschapsverkiezingen niet mee mochten doen. Omdat de Raad van State twijfelde aan de juridische hardheid van deze uitsluiting werd besloten om het toch maar toe te laten, zonder dat een en ander aanleiding gaf tot debat en (her)overweging in de Kamers. Deze en andere toevoegingen aan het waterschapsbestel zijn veelal niet in een breder verband bekeken.

Tot ver in de twintigste eeuw werd het waterschapsbestuur gedomineerd door agrariërs (de categorie 'ongebouwd'), later kwam daar de categorie 'gebouwd' (eigenaren van gebouwen) bij. De vertegenwoordigers van laatstgenoemde

categorie werden doorgaans indirect gekozen door colleges van burgemeester en wethouders, gemeenteraden of provinciale staten. Met de komst van de Wet verontreiniging oppervlaktewateren eind 1969 werden de waterschappen met de waterkwaliteitstaak belast en deden twee nieuwe categorieën hun intrede in de besturen: de huishoudelijke en industriële vervuilers. Het werd aan de provincies overgelaten om een en ander verder te regelen, waardoor er geen integrale discussie over plaatsvond.

In 1977 werd in de regeringsnota *Naar een nieuw waterschapsbestel?* een algemene ingezetenenvertegenwoordiging bepleit, vooral voor die waterschappen waar hun belangen (droge velden, niet-vervuild water) sterk in het geding waren. Het duurde echter nog vijftien jaar voordat de Waterschapswet het Staatsblad zou bereiken. Bij amendement kwam de directe verkiezing voor ingezetenen in de wet. Van enige fundamentele gedachtenwisseling over de mogelijke effecten van het een en ander op het functionele karakter van het waterschapsbestuur was nog altijd geen sprake.

Over veranderingen in het waterschapsbestel is nooit een fundamentele discussie gevoerd

In de jaren daarna werd gestreefd naar een verdere opschoning en vereenvoudiging van het waterschapsbestuur. Vele voorstellen passeerden de revue. Uiteindelijk introduceerde de Wet modernisering waterschapsbestel in 2007 het nu geldende stelsel. Op de introductie van het lijstenstelsel werd in de Eerste en Tweede Kamer wel enige kritiek uitgeoefend, maar tot een principieel debat over de toekomst en de legitimatie van het waterschap als vorm van functioneel bestuur kwam het opnieuw niet. Wel zegde staatssecretaris Huizinga toe dat na de eerste verkiezing volgens het nieuwe stelsel (in 2008) een grondige evaluatie zou plaatsvinden.

PARADOX VAN DEMOCRATISERING

Het waterschap is een van de meest doelmatige vormen van openbaar bestuur die Nederland kent. Vanuit een toegespitste functionaliteit en daarbij horende waterexpertise hebben de waterschappen in hun lange bestaan hun waarde meer dan bewezen. Bij waterrampen in andere landen is er steevast een verwijzing naar de meer dan adequate waterorganisatie in Nederland. De schaalvergroting die de laatste decennia heeft plaatsgevonden in de waterschapswereld heeft de doelmatigheid van deze vorm van openbaar bestuur verder versterkt.

Omdat burgers en bedrijven een substantiële financiële bijdrage leveren aan de waterschappen en ook een te lokaliseren belang hebben bij een goede besteding van hun bijdragen, is er veel voor te zeggen om deze belangen zo direct mogelijk te laten representeren, onder het motto 'no taxation without representation'. Een directe verkiezing van bestuurders die deze belangen vertegenwoordigen is dan ook zeker aan te bevelen, hoewel eventueel andere vormen van verkiezing of benoeming niet per se slechter zijn. Het waterschap wordt echter een problematische organisatie indien de kiezers wordt voorgespiegeld dat de door hen gekozenen brede marges hebben om partijpolitieke invloed uit te oefenen. Het wekken van die indruk staat gelijk aan een structurele vorm van kiezersbedrog en daar weet de zelfbewuste Nederlandse kiezer tegenwoordig wel raad mee.

De paradox is derhalve dat de 'democratisering' van de waterschappen enerzijds een uitdaging is — het zoeken naar de beste vorm van belangenrepresentatie — en anderzijds een bedreiging vormt, aangezien het waterschap als partijpolitieke arena per se niet zo kan functioneren als gemeente en provincie.

Het geleidelijk toegroeien van de waterschappen naar een vorm van algemeen bestuur op basis van een hybride en niet goed doordachte tussenvorm van politieke representatie en belangenrepresentatie — met waarschijnlijk bij herhaling dramatisch lage opkomstcijfers —

roept onvermijdelijk de vraag op of het dan niet veel beter is om de waterschappen te veranderen in uitvoeringsorganisaties van de provincies en de algemene besturen van waterschap en provincie in elkaar te laten opgaan. Nu die beweging op gang lijkt te komen, legt de ingezette 'gepolitiseerde democratisering' de bijl aan de wortel van het waterschap, terwijl dat waterschap zelf het toonbeeld is van een effectieve en goed gelegitimeerde overheidsorganisatie.

Het waterschap wordt een problematische organisatie als kiezers wordt voorgespiegeld dat gekozenen brede marges hebben om partijpolitiek te bedrijven

Politisering en democratisering van het waterschap in de huidige vorm lijkt de beste manier om het waterschap op de mestvaalt der historie te krijgen. Het wordt dan ook hoog tijd om deze curieuze kip-ei-relatie ter discussie te stellen en een fundamenteel debat te voeren over de democratische legitimatie van het waterschap en de daarvoor te kiezen vormen en normen. Wat mij betreft zou daarbij de handhaving van het waterschap als zelfstandige vorm van functioneel bestuur het uitgangspunt moeten zijn, want er is alle reden zuinig te zijn op goed functionerend openbaar bestuur.

Het waterschap is het meest gebaat bij een afgewogen en goed doordachte vorm van belangenrepresentatie. Een fundamenteel debat daarover begint bij de vraag welke belangen onderscheiden kunnen worden en in welke verhouding deze moeten worden gerepresenteerd: is de huidige verdeling over ingezetenen, agrariërs, bedrijven, bos- en natuurterreinbeheerders een adequate? De verhouding tussen de te representeren belangen kan overigens per waterschap verschillen, gegeven de specifieke

kenmerken van het territoire en de daar aanwezige belangen(groepen) — dat het agrarisch belang in stedelijke gebieden zowel in kwalitatief als kwantitatief opzicht anders is dan in landelijke gebieden is bijvoorbeeld evident. De nu bestaande wettelijke mogelijkheden om regionaal te differentiëren verdienen, kortom, handhaving.

De vervolgvraag luidt dan op welke wijze de belangenrepresentatie gestalte moet krijgen: via aanwijzing, benoeming of verkiezing (indirect

of direct). Wat mij betreft verdient directe verkiezing door belanghebbenden de voorkeur. Het scheppen van de mogelijkheid van stemmen via internet kan, ten slotte, de opkomst substantieel verhogen.

Noot

- 1 Rapport 'Belangenrepresentatie in het waterschapsbestuur', CAW-advies 2009-063.

Ver voorbij de ‘comfort zone’

De wereldburger bestaat niet. Waarom de opstand der elites de samenleving ondermijnt
René Cuperus, Amsterdam, Bert Bakker 2009

Het pantser afleggen. Ideeën voor een open politiek
Jan Pronk, Amsterdam, Bert Bakker 2008

GODELIEVE VAN HETEREN

‘Human kind cannot bear very much reality’, schreef T.S. Eliot in zijn magistrale *Four quartets*. Ruim een halve eeuw later weten we ons soms nauwelijks raad met onze wereld. Kapitaal flitst over landsgrenzen, net als teksten en beelden. Afstanden slinken, goederen worden naar de verste uithoeken verscheept. Oude vanzelfsprekendheden komen op losse schroeven te staan, maar ‘wereldburgers’ of genereuze gemeenschappen brengt de globalisering niet automatisch voort. Dat ervaren mensen overal.

Gerespecteerde commentatoren als Jürgen Habermas en Rüdiger Safranski hebben over het

Over de auteur Godelieve van Heteren is arts en historicus. Zij was lid van de Tweede Kamer voor de PvdA en directeur van Cordaid.

globaliseringproces hun zorgen geuit. Hoeveel wereld, hoeveel werkelijkheid, hoeveel verschil kan een mens verdragen? Die kwestie wordt steeds klemmender.

In Nederland zijn deze spanningen de laatste jaren onder meer manifest geworden in de transformatie van multiculturalisering tot ‘drama’, in het verlies aan vanzelfsprekendheid van de naoorlogse Europese samenwerking en — meer recent — in aanzwellende twijfels over de zin van ontwikkelingssamenwerking. De economische crisis is een vierde breinbreker in de rij, die nog verder is aan te vullen.

In sociaal-democratische kring lijkt de ontredendering extra groot. Dat hangt ongetwijfeld samen met de fundamentele aspiratie van sociaal-democraten om naast een sterke economie ook recht-

vaardige sociale verhoudingen na te streven. Dat is al moeilijk genoeg op dorpsniveau. In een tijd echter waarin men in Parijs een mondkapje krijgt voorgeschreven als men in Mexico hoest, dringt de vraag zich op of een wereld vol snelle, complexe en vaak tegenstrijdige veranderingen überhaupt wel eerlijk te bestieren is.

Behalve om een vraag naar kennis en begrip gaat het hier om een vraag naar politieke wil en verbeelding. Hoeveel ambitie leggen sociaal-democraten aan de dag in de wereld van vandaag en morgen? Op welke terreinen willen zij zich inspannen, met welke drijfveren en doelen?

Recent leverden twee prominente sociaal-democraten behartenswaardige bijdragen aan dit debat. wbs-denker René Cuperus publiceerde zijn meest indringende werk tot nog toe, *De wereldburger bestaat niet*. Voormalig minister Jan Pronk bundelde in *Het pantser afleggen* zeven artikelen die zijn gebaseerd op lezingen die hij de afgelopen jaren hield, waaronder de Evert Vermeer lezing (februari 2007), de Den Uyl lezing (december 2007), de 5 Mei lezing (2007) en de Geert Hofstede lezing (mei 2008).

52 Cuperus en Pronk denken hardop na over veranderende verhoudingen in de wereld. Dat is waardevol in een tijd waarin voor dieper reflecteren in de politiek vaak weinig geduld bestaat. Beiden kunnen bogen op ruime ervaring. Als voormalig eindredacteur van *se&d*, columnist voor *de Volkskrant* en actief lid van diverse progressieve denktanks, zoals Policy Network, mengde Cuperus zich vele malen in debatten over globalisering. Als lid van de commissie-De Boer, als nee-stemmer bij het referendum inzake de Europese Grondwet en als lid van de commissie-Koole/Duijvestein duidde hij keer op keer de intellectuele verwarring waarin de sociaal-democratie in Nederland (en elders) verkeert. Ook Pronk heeft veel gezegd en geschreven over zowel de toestand in de PvdA als effecten van globalisering — die laatste besprak hij onder meer in *De kritische grens* (1994) en *Wilens en wetens* (2005). Zijn verblijf als vn-gezant in Soedan (van 2004 tot 2006) heeft zijn visie verder verdiept.

Pronk en Cuperus vertellen ongemakkelijke verhalen, ver voorbij de *comfort zone*. Die ontregeling is cruciaal: ze daagt uit tot het maken van scherpe keuzes. Dat beiden loyale sociaal-democraten zijn neemt niet weg dat hun visies op de toestand in de wereld sterk uiteenlopen. Hun boeken verschillen in grondtoon, verhaallijn en type argumentatie — en in de recepten die uit de diagnose volgen. In feite representeren Pronk en Cuperus, met al hun ‘politieke verbeeldingskracht’, divergerende denkrichtingen. Daarmee illustreren de auteurs — onbedoeld — waarom menig globaliseringsgesprek in de PvdA niet snel tot gedeelde conclusies zal leiden.

De verschillen van opvatting in de hier besproken boeken centreren zich rond drie vitale kwesties: de mogelijkheid of onmogelijkheid van ‘wereldburgerschap’, de rol en betekenis van de middenklassen en, tot slot, de handelingsperspectieven voor progressieven.

Cuperus over wereldburgers

Een belangrijk verschil tussen de twee auteurs is hun grondbeeld van wereldburgerschap. Dat varieert van ‘de wereldburger bestaat niet’ bij Cuperus tot wereldburgerschap als niet te vermijden ‘werk in uitvoering’ bij Pronk.

Cuperus is op dit punt het meest categorisch. Aan zijn visie ligt een scherpe definitie ten grondslag: burgerschap moet gestoeld zijn op democratie, politieke werkzaamheid en saamhorigheid. Geen van deze drie kenmerken bestaat op mondiaal niveau. De ‘wereldbewoner’, ‘wereldreiziger’ en ‘wereldconsument’ hebben zich aangediend, maar de ‘wereldburger’ ontbreekt. Die kan volgens Cuperus ook niet bestaan: ‘Op wereldschaal kan men geen burgerschap uitoefenen en laat zich geen burgerschap denken.’ Op de schaal van de natie kan dat wel, maar juist daar zijn vormen van gedeeld burgerschap onder druk komen te staan.

En dus richt Cuperus zijn ‘opstandig boekesay’ vooral tegen onnadenkende globaliseringsapostelen die in zijn ogen meer kwaad dan goed aanrichten. Hij ontleedt veel wereldburgerreto-

riek als een dure misvatting van transnationale en neoliberale kosmopolieten. Die weigeren in te zien dat een politieke gemeenschap niet zonder enige afgrenzing kan bestaan en dat een solidaire verzorgingsstaat het moet hebben van een zeker wij-gevoel.

Zo wordt kostbare tijd verspeeld, terwijl er juist veel op het spel staat: 'Wie denkt dat een samenleving, een democratie, een solidaire economie en verzorgingsstaat kan neoliberaliseren, transnationaliseren, europeaniseren, globaliseren en multiculturaliseren zonder diepgaande gevolgen, zonder grote spanningen tussen de nieuwe winnaars en nieuwe verliezers van een dergelijk transformatieproces, die is, antropologisch en historisch gesproken, ziende blind en horende doof.'

Dit soort miskenningen rekent Cuperus primair de losgezongen nationale en internationale politieke en bestuurlijke elites aan. Die onderschatten hoe 'splettende krachten' de sociale cohesie ondermijnen. Hij hekelt hun achteloosheid en gladde praat. Hij kritiseert hun 'neoliberale, kosmopolitische habitus', waarin de grote culturele en sociale verschillen

Politieke elites onderschatten hoe 'splettende krachten' de sociale cohesie ondermijnen — aldus Cuperus

die de wereld kenmerken onvoldoende worden verdisconteerd. Aan het 'laconiek vervangen van alle historische en culturele identiteiten door een dunne kosmopolitische identiteit' zijn grote risico's verbonden in een tijd waarin zich toch al een harde scheiding voordoet tussen 'globaliseringswinnaars en -verliezers'.

Op een intelligente manier, die recht doet aan allerlei denkbare tegenwerpingen, laat Cuperus zien hoe sociale samenhangen in ons land worden verstoord door het onverantwoordelijk functioneren der elites. Hun bestuurlijke

nonchalance en overmoed zijn debet aan het onheldere beleid ten aanzien van de multiculturele samenleving. De opkomst van recente vormen van populisme en xenofobie is erdoor versterkt. Cuperus wijst op de manco's van allerlei lopende globaliseringsprojecten en hekelt de culturele verwijdering tussen toekomstoptimisten en toekomstpessimisten die ze teweegbrengen. Het *footloose*-zijn van elites ligt ook ten grondslag aan de demotivatie rond 'het project Europa'. Het is op al dit soort speelvelden met te weinig worteling en maatschappelijke inbedding, aldus Cuperus, dat de ultieme onmogelijkheid van wereldburgerschap zich pijnlijk manifesteert.

Pronk over wereldburgers

Pronks diagnose stemt voor een deel overeen met die van Cuperus. Ook hij kritiseert het in gebreke blijven van politieke en maatschappelijke elites. Ook hij ziet met pijn in het hart hoe de politiek te weinig mee-verandert met de wereld: die blijkt onvoldoende in staat nieuwe vormen van internationaal besef, internationale samenwerking en nieuwe instituties tot stand te brengen. Ook hij is pessimistisch over de verzwakking van de internationale rechtsorde en de desastreuze stagnatie in sociaal-politieke besluitvorming.

Maar Pronk gaat stappen verder. Hij waarschuwt dat de wereldwijde wanorde nog nijpend is dan we dachten. Armoede en ongelijkheid nemen niet af, maar worden hardnekkiger. Het conflictpotentieel tussen mensen groeit. In instituties die bedoeld waren om conflicten te beheersen en armoede te bestrijden is de klad gekomen. Westerse mogendheden staan met hun dubbele standaarden ten aanzien van democratie, mensenrechten en het beslag op schaarse goederen voor iedereen te kijk. *Pre-emptive strikes* zoals de aanval op Irak in 2003 ondermijnen de stabiliteit in de wereld. Behalve politiek-economische factoren zijn allerlei andere, te lang veronachtzaamde factoren — culturele, etnische, religieuze — van grote invloed op de ontwikkelingen.

Pronk breidt zijn maatschappelijke kritiek nog veel verder uit. Zijn verhalen zijn zo mogelijk nog onbehaaglijker dan die van Cuperus. Pronk spreekt niet alleen de politieke en bestuurlijke elites aan; zijn appèl strekt zich uit tot de wereldwijde middenklassen die zich lijken te hebben afgekeerd van de minder gefortuneerden. Daarmee herneemt Pronk de klassieke kritiek van politiek economen als John Kenneth Galbraith en hanteert hij een breder schema van verantwoordelijkheid en medeplichtigheid dan Cuperus.

Pronk stelt dat kosmopolitisme geen dunne saus hoeft te zijn — er kan juist diepe betrokkenheid uit spreken

Pronk benadrukt hoe intensivering van allerlei vormen van globalisering gepaard gaat met een steeds taaiër en systematischer proces van uitsluiting. Degenen die macht en welvaart hebben verworven lijken onvoldoende doordrongen van het feit dat het ook in hun belang is dat de status quo wordt doorbroken. De waarden die de basis vormen voor democratie, de sociale welvaartsstaat en de internationale rechtsorde — vrijheid, gelijkheid, solidariteit, gerechtigheid, openheid, vrede — worden continu met voeten getreden. Al die mentale en praktische verwaarlozing leidt tot uitsluiting van grote groepen mensen in de wereld en daarmee tot nieuwe conflicten en meer geweld.

54

Het is om die reden dat Pronk, anders dan Cuperus, weigert afscheid te nemen van een notie van wereldburgerschap. Van zijn zoektocht naar 'hoe als burger in de wereld te staan' is zijn hele boek doordrenkt. De politiek, dat zijn de mensen zelf — dat is zijn uitgangspunt. Men moet het werken aan verandering niet in handen leggen van beroeps politici, beroepsbestuurders, de elite. Alleen dankzij een krachtige ommekeer in het dagelijks leven van vele men-

sen, door henzelf geïnitieerd, kan verandering überhaupt van de grond komen. Wereldburgerschap is pure noodzaak.

Waar Cuperus het wereldburgerschap vooral pragmatisch benadert — en concludeert dat het onmogelijk is — behandelt Pronk het thema vanuit een meer utopische invalshoek, als een aspiratie. Die aanpak sluit aan bij wat hij in de Den Uyl lezing (getiteld 'Open links') als de motor van de sociaal-democratie kenschetst: een combinatie van een heldere ideologie, een scherpe maatschappelijke analyse, een helder waardesysteem en een duidelijke utopie.

Bij een conclusie als die van Cuperus, dat men geen wereldburgerschap kan denken, laat staan uitoefenen, weigert Pronk zich neer te leggen. Kosmopolitisme hoeft geen dunne saus te zijn, er kan juist diepe betrokkenheid uit spreken. Met lokale betrokkenheid of culturele worteling hoeven wereldburgerschaftsnoties ook in het geheel niet strijdig te zijn: wereldburgerschap kan een intellectuele en praktische invulling van lokaal burgerschap zijn.

Dat vraagt wel wat van ons, namelijk dat wij de wereld in al zijn heterogeniteit open en nieuwsgierig tegemoet treden en ons waar nodig nieuwe vaardigheden eigen maken. Ook dat kan een keuze zijn.

Wat te doen?

Een tweede verschilpunt tussen Pronk en Cuperus ligt in hun duiding van de rol en positie van de middenklasse. Die wordt belegerd, betoogt Cuperus — niet meer van bovenaf, zoals voorheen, maar van onderop. Die dreiging verklaart waarom de middenklasse primair angstig is: bang voor het verlies van sociale en culturele verworvenheden, voor de gaten die er onder druk van nieuwe ontwikkelingen dreigen te vallen in vertrouwde maatschappelijke arrangementen. Natuurlijk is ook in Cuperus' analyse het probleem van de middenklasse niet simpel maar gelaagd ('de middenklasse dreigt uiteen te vallen'), maar feit is dat hij veel sterker het accent legt op wat die categorie mensen bedreigt dan op hun eigen falen.

Waar Cuperus zijn pijlen dus met name richt op de bestuurlijke en politieke elites die het laten afweten en die mensen (de middenklasse) in de kou laten staan, richt de zorg van Pronk zich primair op de ontketende globalisering van de wereldwijde middenklassen zelf. Dit is zonder meer de ontwikkeling waarover hij het meest gealarmeerd is: dat in een systeem van 'nieuwe apartheid' de wereldmiddenklasse steeds driftiger concurreert met de wereldonderklasse. Daarbij wordt een harde scheidslijn getrokken tussen arm en rijk. Die loopt niet tussen arme landen in Afrika en Azië en rijke landen op het noordelijk halfrond, maar dwars door samenlevingen heen. Naar de grimmigheid van die realiteit zou volgens hem nu alle denkkraft en tegenmacht van progressieve burgers moeten uitgaan.

In bijna alle lezingen in *Het pantser afleggen* komt Pronk op die 'nieuwe apartheid' terug. Wij, mensen in de *comfort zone*, houden door onze leefwijzen de scheiding met de armen welbewust in stand. Wij ontzeggen hun de toegang tot schaarse hulpbronnen ('vruchtbare grond, schoon water, een gezonde leefomgeving, gesubsidieerde gezondheidszorg en basisonderwijs, kredieten zonder onderpand') en we houden hen met opzet buiten de politieke besluitvorming 'over de aanwending van schaarse middelen, inclusief begrotingsmiddelen'.

Hadden welgestelden in de negentiende eeuw nog een 'welbegrepen eigenbelang' om arme mensen in de samenleving te integreren, anno 2009 heeft men 'de armen niet langer nodig, noch hun arbeid, noch hun potentieel aan koopkracht'. Op de huidige wereldmarkt, aldus Pronk, is armoede 'niet langer een kwestie van pech, tragisch doch overkomelijk... Integendeel: instandhouding van de armoede wordt een bewust verzuim, een kwestie van berekening binnen het systeem. Mensen worden willens en wetens arm gehouden'.

Deze zienswijze is Pronk op de nodige kritiek komen staan. Veel commentatoren, vooral ook uit sociaal-democratische kring, stellen dat de middenklassen juist de motor van welvaartsont-

wikkeling zijn. Pronk ontkent het belang van de middenklassen niet, maar stelt dat echte ontwikkeling van die middenklassen hele speciale verantwoordelijkheden vergt. Worden die niet genomen, dan rest alleen conflict. Sterker nog, gezien de huidige verhoudingen in de wereld leidt ontwikkeling — een proces dat in essentie draait om veranderingen in machtsverhoudingen en bezit van schaarse goederen — bijna per definitie tot conflict.

Dit brengt ons bij het derde onderscheid tussen de hier besproken boeken. Dat betreft de handelingsperspectieven die worden geschetst. Cuperus roept op tot een terugkeer naar de basis van waaruit kan worden gewerkt aan herstel van het publieke en politieke vertrouwen. Met recht verzet hij zich tegen verwijten dat hij anti-Europeaan, anti-mondialist of anti-multicultu-

Cuperus en Pronk bewijzen sociaal-democraten een dienst door een te lang uitgestelde discussie op scherp te zetten

ralist zou zijn. Zijn basale zorg betreft, telkens weer, in elk debat opnieuw, de bodem onder de democratie. Om de democratie gezond te houden moeten we inspanningen leveren dicht bij huis, betoogt hij. De elites zullen zich veel meer rekenschap moeten gaan geven van de schokken en vervreemding die grote maatschappelijke veranderingen in de levens van mensen teweegbrengen.

Cuperus wil dammen slaan tegen uitholling van veel sociale en democratische verworvenheden. Hij pleit voor meer verantwoordelijkheid, emancipatie en democratische betrokkenheid op alle plekken waar men concreet iets kan doen. Hij staat een 'waakzame tussenpositie' voor, die zich keert tegen het onwijze handelen van de elites, maar die zich evengoed verzet tegen de diffuse contrarevolutie van het

hedendaagse populisme. Hij zoekt naar andere politieke houdingen, naar een politiek die niet voorbij kijkt aan de morele en culturele ontredering waarin velen zich bevinden.

Ook het handelingsperspectief dat Pronk de lezer aanreikt is terug te voeren op een dergelijk streven: net als Cuperus wil hij preciaire kwesties in beeld brengen waar menigeeen liever van wegstijgt. Pronks repertoire aan werkvormen omvat echter een grotere arena dan dat van Cuperus. Zijn doel is het voorkomen van al te erge conflicten in de wereld. Wereldburgerschap is *work in progress* dat radicale herbezinning vergt. Het vraagt van iedereen — en van de mondiale middenklasse in het bijzonder — veel genereuzere manieren van in de wereld staan, het afleggen van de pantsers van eng eigenbelang (op individueel dan wel nationaal niveau), vele vormen van loslaten en ruimte bieden aan anderen. Het vereist een meer open manier van politiek bedrijven, grondige hervorming van politieke en maatschappelijke instituties en een herschikking van belangen — bijvoorbeeld rond publieke goederen. Pronks appèl luidt aldus: aan wereldburgerschap moeten we keihard werken en dat moet zich concreet doorvertalen, lokaal en in instituties. Een andere weg is er niet.

Harde aspiratie

Cuperus en Pronk bewijzen sociaal-democraten een dienst door op intelligente wijze een te lang uitgestelde discussie op scherp te zetten. Zijn hun uiteenlopende visies en handelingsperspectieven te koesteren binnen één politieke beweging of is kiezen onvermijdelijk?

De overeenkomsten zijn helder. Beide auteurs trekken ten strijde tegen gemakzucht, tegen lauwe of juist schreeuwerige politiek, tegen al te nonchalante globaliseringspraat. Beiden zoeken eerherstel voor oprechte betrokkenheid. Zij vragen aandacht voor heterogene verhalen en de sociaal-culturele bedding van het samenleven.

Waar Pronk aanzienlijk véerder gaat dan Cuperus, is in zijn roep om een wereldwijde progressieve politiek die een radicaal beroep doet op de middenklassen. Terwijl Cuperus terecht wijst op de gaten die vallen in sociale verworvenheden dicht bij huis en de arrogantie van elites die daaraan voorbijgaan, vraagt Pronk zijn lezers de durf op te brengen die nodig is om comfortabele posities te verlaten en de hand te reiken aan anderen die systematisch in de kou staan. Dat is een keuze voor wereldburgerschap voorbij de *comfort zone*, als harde aspiratie, die men als sociaal-democraat tijdelijk, maar niet eeuwig uit de weg kan gaan.

Kunnen we leven met een diplomademocratie?

Het woord ‘diplomademocratie’ is bedacht door Mark Bovens en Anchrit Wille in hun indrukwekkende studie over de onontkoombare spanning tussen bestuur door deskundigen en zelfbestuur door het volk (*Diploma democracy*, Utrecht/Leiden 2009). Zij laten zien dat actieve deelname aan politieke activiteiten nagenoeg geheel is voorbehouden aan de 30% van de bevolking die hoger onderwijs heeft genoten. De rest staat zo goed als buitenspel als het gaat om het betreden van vertegenwoordigende organen, laat staan het vervullen van een hoog bestuurlijk ambt. Politieke partijen en vakbonden — maar eigenlijk ook alle andere maatschappelijke organisaties — worden bestuurd door mensen die lang hebben doorgeleerd. Er is een besturend netwerk ontstaan dat mensen met alleen lagere of middelbare school van participatie in politiek en bestuur uitsluit. Vandaar die term: diplomademocratie.

Dat er een zekere spanning bestaat tussen het volk enerzijds en zijn vertegenwoordigers en bestuurders anderzijds lijkt mij eigen aan de representatieve democratie. De vraag is of daar nog wel mee te leven valt als die spanning onttaardt in een nieuwe tweedeling. Een sociaal-democratische partij als de PvdA mag zich niet neerleggen bij de uitsluiting van een grote groep mensen uit de politieke macht. Zij blijkt echter slecht toegerust voor deze uitdaging, doordat het juist de middenpartijen zijn die het sterkst gedomineerd worden door gediplomeerden.

Wat te doen? Er zijn vele voorstellen gedaan (denk aan burgerschapsonderwijs, burgerforum, referendum, verlicht populistisch leider-

schap), maar op al die plannetjes is wel wat af te dingen. Een samenhangend plan is niet voorhanden en de gediplomeerde elite zal de macht ook wel niet vrijwillig uit handen geven.

Nog een voorstel dan: opkomstplicht bij verkiezingen. Deze door de politicoloog Arend Lijphart bepleite maatregel is eenvoudig (weer) in te voeren en heeft als voordeel dat zo zichtbaar gemaakt wordt waar het om gaat: dat iedere burger er in een democratie bijhoort en dat meedenken, meespreken en meedoen geboden zijn. Maar ach, zal dat de populistische partijen niet in de kaart spelen? Zullen we het schouwspel beleven dat onwillige kiezers door de autoriteiten worden gedwongen naar de stembus te gaan, waar ze op Geert Wilders stemmen die diezelfde autoriteiten vervolgens te grazen neemt? Kan de opkomstplicht de politiek-maatschappelijke tweedeling wellicht nog versterken door in wezen ongeïnteresseerde kiezers te mobiliseren die vervolgens zien dat hun partij wordt uitgesloten van regeringsdeelname?

Men kan de bal meteen terugkaatsen: de opkomstplicht zal de middenpartijen een forse prikkel geven om zich werkelijk iets van de opvattingen en problemen van het niet-gediplomeerde electoraat aan te trekken. Zij zullen hun stijl van rekrutering en van politiek bedrijven moeten veranderen en de concurrentie met Wilders echt moeten aangaan. Is dat niet democratisch: een strijd om de steun van alle kiezers?

Zo eenvoudig laat de discussie zich natuurlijk niet beslechten. Wettelijke obstakels voor introductie van de opkomstplicht zijn er dan

wel niet, maar tegenstanders zullen praktische bezwaren aanvoeren. Ik weet dat het van een serieus debat over dit alles niet snel zal komen, maar in de voorlopig denkbeeldige dialoog kies ik toch vóór die opkomstplicht, als middel

om de invloed van burgers zonder diploma te vergroten.

WILLEM WITTEVEEN

Lid redactieraad S&D